Editorka Kateřina Kolářová

Jinakost – postižení – kritika:

Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu

Antologie textů z oboru disability studies

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

Ediční rada nakladatelství:

Luděk Brož, PhD.
Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc. (Univerzita Karlova)
PhDr. Helena Kubátová, Ph.D. (Univerzita Palackého)
† Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc. (Univerzita Karlova)
PhDr. Jiří Šafr, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Mgr. Zuzana Uhde, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Ing. Alena Vodáková, CSc.

Editorka Kateřina Kolářová

JINAKOST – POSTIŽENÍ – KRITIKA:

Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu

Antologie textů z oboru disability studies

Studijní texty
Praha 2012

klíčová slova: disability studies, kulturní studia, intersekcionalita, jinakost, ne/způsobilost, postižení, gender, sexualita, rasa/etnicita, ab/normalita, biopolitika

Publikace vznikla v rámci projektu *Kulturní reprezentace (tělesného) postižení a jejich současné transformace* podpořeného grantem Grantové agentury Akademie věd České republiky, č. KJB908080902.

Vybrala, sestavila a úvodní texty a medailony o autorkách a autorech napsala Kateřina Kolářová.
Z anglických originálů přeložily Zuzana Šťastná a Sylva Ficová.

Vydalo **S**OCIO**LO**GICKÉ **N**AKLADATELSTVÍ (SLON), Praha 2012.
Vydání první. Ediční řada *Studijní texty*, 56. svazek.
Redigují Helena Kubátová, Alena Miltová a Jiří Ryba.

Jazyková redaktorka Alice Dudáková.
Odpovědná redaktorka Alena Miltová.

Výběr textů lektorovala Carrie Sandahl.

Grafická úprava a sazba studio Designiq.
Návrh obálky Rudolf Štorkán.
Vytiskla tiskárna Aleš Zápotocký – az servis, Mendíků 9, Praha 4.

Adresy vydavatelů:
Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha – Kamýk.
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha – Zbraslav.

Adresa nakladatelství:
Jilská 1, 110 00 Praha 1
slon@slon-knihy.cz
www.slon-knihy.cz

Copyrights for particular texts see page 7–9.
Translations © Zuzana Šťastná, Sylva Ficová 2012
Edition, Introductions & Author's Profiles Kateřina Kolářová 2012
ISBN 978-80-7419-050-6

OBSAH

Poděkování | *10*

Disability studies: jiný pohled na „postižení“
(*Kateřina Kolářová*) | *11*
Tělesná jinakost, ne/způsobilost, „postižení“, hendikep…
K politice překladu a teoretickému vymezení pojmů
(*Kateřina Kolářová*) | *41*

I. TEORIE, KONCEPTY, KONTROVERZE | *65*
Hledání jména (*Eli Clare*) | *66*
Konstrukty normality. Gaussova křivka, román a vynález
„postiženého“ těla v 19. století (*Lennard J. Davis*) | *71*
O „hendikepu“ (*Shelley Tremain*) | *104*
Kdo je normální? Kdo je deviantní? Normalita a „riziko“
v genetické diagnostice a poradenství
(*Anne Waldschmidt*) | *127*
Zaměřeno na diskurs: Poststrukturalismus v disability
studies (*Dan Goodley*) | *147*
Povinná primitivizace
(*Sharon L. Snyder, David T. Mitchell*) | *184*

II. DISKURSY A IDENTITY | *215*
Jak zdolat horu (*Eli Clare*) | *216*
Prostor mezi… Poznámky k tématu současného Neslyšícího
subjektu (*Brenda Jo Brueggemann*) | *229*
Autistická přítomnost a sentimentalizace rodiny
(*Stuart Murray*) | *250*

Demence a performativní pojetí identity (*Anne Davis Basting*) | *302*
Šílenství, úzkost a postmoderna: Uveďme to na pravou míru! (*Anne Wilson, Peter Beresford*) | *319*

III. NAPŘÍČ KATEGORIEMI | *343*
Exoti a teplouši (*Eli Clare*) | *344*
Začlenění kritické analýzy ne/způsobilosti jako cesta k proměně feministické teorie (*Rosemarie Garland-Thomson*) | *356*
Mé tělo, mé mimikry. Neviditelná jinakost aneb Na co jazyk coming outu nestačí (*Ellen Samuels*) | *406*
Sexuální politika, „postižení" a maskulinita (*Tom Shakespeare*) | *441*
Povinná tělesná zdatnost a neheteronormativita/„postižení" (*Robert McRuer*) | *460*
Přistěhovalectví, etnicita a mrzácké zákony (*Susan Schweik*) | *511*

O autorkách a autorech (*Kateřina Kolářová*) | *545*
Jmenný rejstřík | *553*
Věcný rejstřík | *5XX*

DISABILITY STUDIES: JINÝ POHLED NA „POSTIŽENÍ“

Kateřina Kolářová

Jinakost přitahuje pozornost, nutí zírat. O fascinaci jinakostí vypovídají bohaté dějiny freak shows[1] či výstav lidských „kuriozit“. Ty se sice dnes již neodehrávají v kabaretech, na poutích, pod šapitó nebo při pouličních představeních, nicméně reprezentace tělesné a mentální jinakosti se stále drží některých osvědčených způsobů: odlišnost se zdůrazňuje, staví se do středu pozornosti, aby budila údiv, je exotizována a sentimentalizována. Diváctvu je dovoleno, aby se upřeným pohledem odlišnosti zmocňovalo, a zároveň se distancovalo od toho, co vidí. Tento druh upřeného pohledu je způsobem vyznačení hranic, způsobem začlenění a zároveň vyčlenění odlišnosti pozorovaných abnormálních, defektních a postižených těl. V tomto pohledu se rovněž konstituuje hierarchický sociální vztah, který je založen na vymezování se, kontrole a „poznání“ oné odlišnosti.

„Ne-schopnost, mal-formace, ne-způsobilost, im-potence […] všechna tato slova, tak zvláštně negativní (a co vlastně negující?) evokují strach,“ poznamenává Henri-Jacques Stiker (1999: 3). A Margrit Shildrick ve svém zamyšlení o monstrozitě a jejích kulturních imaginacích dodává: „Tváří v tvář ‚postižení‘[2], jež hrozí narušit hranici mezi vlastním já a ‚tím

1 K freak shows v českém kontextu viz nová práce Filipa Herzy (2012).

2 Pojmem „postižení“ se zde neodkazuje, jak je obvyklé, k jinakosti těla či mysli, nýbrž ke společenským mechanismům vylučování a stigmatizace, „postihujícím“ osoby, jejichž tělesnost a intelekt neodpovídají domněle univerzálně platným a zdánlivě přirozeným parametrům normality.

druhým', [reagujeme] zakořeněn[ou] úzkost[í]." (Shildrick 2011: 191)

Fascinace a exotizace, strach a úzkost, vyhroceně negativní či exaltovaně pozitivní pozornost – oba protipóly afektivních reakcí jsou založené na předpokladu, že abnormální těla a odlišně uskupené duševní a intelektuální vlastnosti konstituují druhé, nám nepodobné. Přitom ale každé setkání s jinakostí hrozí tuto hranici mezi „námi" a „těmi druhými" narušit. „Postižení" podle Stikera vyvolává strach nejen proto, že rozkládá sociální struktury, ale hlavně proto, že přináší „hlubší a bolestivější" rozvrat, který se dotýká „organizace předávaných předporozumění a ustavených hodnot" (Stiker 1999: 3).

Obojí se zřetelně ukázalo například v nedávných vzrušených diskusích o klecových lůžkách[3] či se opakovaně projevuje v nesouhlasu jednotlivých komunit s umístěním ústavu pro „mentálně postižené" v jejich městě nebo městečku. V těchto případech jsou obavy, které blízkost mentální odlišnosti vzbuzuje, projevem úzkostného odmítání možnosti, že by se zdravý, racionálně uvažující, soběstačný a autonomní subjekt – což je osvícenská představa jedince, s níž se většina z nás ztotožňuje – mohl nějak podobat opaku této představy. Tyto obavy jsou součástí „onoho gesta, které odvrhuje na jednu stranu Rozum a na druhou Šílenství jako věci […] vnější, hluché k jakékoliv směně a jakoby mrtvé jedna vůči druhé" (Foucault 1993: 5). Úzkostné a negativně afektivní reakce na – byť pouze představovanou – blízkost vážného mentálního „postižení" ozřejmují, že intelektuální způsobilost a zdatnost představují jednu z definic kategorie lidství a humanity.[4]

3 Podrobněji se kauzám a problematice klecových lůžek věnují David Kocman (2008) a především Václav Štrunc (2011).

4 Vylučování z plného lidství se odráží třeba i v tom, že pro dnešní společnost je nepředstavitelné přiznat lidem s mentálním hendikepem nárok na erotický a intimní život (srov. Kolářová 2011).

Jestliže se moderní společnost silně identifikuje s představou vědeckého a technologického pokroku a schopností napravovat nedostatky přírody, pak se „nevyléčitelné tělo stává urážkou moci moderní medicíny a technologie" (Garland-Thomson 2004: 781) a „postižení" protipólem progresivnosti a rozvoje. Podobně motivovaná iritace a odmítání „postižení" zaznívá například z názoru jednoho blogera, v jehož argumentaci se „postižení" stává zhmotněním a nejvýraznějším rysem civilizačního úpadku: „Společnost […] nejen stárne, zhoršuje se také neustále její celkový zdravotní stav, čili průměrná kvalita populace, protože přibývá permanentně neschopných […]."[5] Onen pomyslný protiklad pokroku a „postižení" se zde projevuje v předporozumění „postižení" jakožto míry neschopnosti, kterou se poměřuje celková kvalita „lidského potenciálu" konkrétní společnosti.

Významy, které se zde „postižení" připisují, jsou ovšem vnitřně rozporné. Paradoxně se tu „postižení" spojuje zároveň s úpadkem a zhoršováním stavu civilizace, ale i s důsledkem dystopického přebujení civilizačních zásahů a technologií. Uvedený bloger pokládá lékařům rétorickou otázku, zda mají s pomocí technologického pokroku „aktivně podporovat produkci beznadějných případů", jejichž čísla jsou údajně „přímo hrůzná" a napovídají tomu, že nás „čeká zoufalý bezbariérový svět, kde bude stále menší počet zdravých lidí rukojmím postižených. Anebo něco ještě horšího." Tedy: „postižení" je zde nejenom protipólem zdraví, civilizace a budoucího rozvoje, ale navíc je definováno jako cosi, co „nás" ovládá a co se díky našemu napomáhání nekontrolovatelně rozšiřuje. Odmítnout takový pohled jako radikální a výstřední by bylo příliš jednoduché. I přes svou extrémnost se vyjádřené názory dotýkají mnohých kulturně sdílených představ o „postižení" jako nezpůsobilosti a pokaženém vývoji.

---

5 Text Alexandra Tomského s titulem „Postižená společnost" vyšel 19. 11. 2010 na blogu serveru Aktuálně: http://blog.aktualne.centrum.cz/blogy/alexander-tomsky.php. Cit. 20. 9. 2012.

Jak je patrné, při studiu kulturních imaginací tělesné a mentální jinakosti se dotýkáme hlubokých a komplikovaných politických, ale i afektivních procesů, neboť „jakákoli genealogie diskursivního ustavování anomálního těla se jím musí zabývat jako oblastí, která je dějištěm mnoha kulturních a psychických investic" (Shildrick 2011: 202). I proto je a bude složité proměnit způsoby nahlížení na tělesnou nebo mentální jinakost a zbavit tyto jinakosti přídomku „postižení". Navíc zbavit se negativních přídomků nestačí – i zdánlivě pozitivní hodnocení totiž utvrzují a reprodukují stigma alterity. Obdivné vzhlížení k „postiženým" jako hrdinům a hrdinkám, kteří neúnavně překonávají svůj osud, je druhou tváří abjekce a jistoty, že „postižení" nejsme *my*. Oba typy stereotypů, negativní stejně jako pozitivní, stigmatizují a napomáhají útlaku. Když Stuart Hall uvažuje nad tím, jak dekonstruovat diskriminující pohledy na rasovou a etnickou odlišnost a proměnit významy přikládané černé barvě pleti, poznamenává: „Představte si, jak zásadní proměnu znamená […] vyslovit ‚černá' nově […], je potřeba odbourat všechno to, co bylo kdy s černou spojováno […] například celou metaforickou strukturu křesťanského myšlení." (Hall cit. in Charlton 2000: 67) Podobně je potřeba se zamýšlet nad tím, za pomoci jakých normativních významů se konstituovalo současné chápání „postižení" a jaké hodnotové soubory bude nutno přehodnotit, abychom o tělesné a mentální odlišnosti byli schopni uvažovat a představovat si ji jinak.

De/konstrukce jinakosti „postižení"

Předkládaná publikace *Jinakost – postižení – kritika: Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu*[6] představuje klíčové kon-

6 V této antologii ustavujeme nové analytické pojmosloví. V zásadě zde pracujeme s několika klíčovými pojmy: „postižení", ne/způsobilost a tělesná či mentální jinakost. Terminologii, kterou užíváme v překladech, detailněji představuje následující kapitola.

ceptualizace a zásadní teoretické debaty oboru disability studies. Disability studies se opírají o registr otázek obecně humanitního a sociálněvědního výzkumu a nabízejí alternativu k dominantnímu vědění, které tělesnou a mentální jinakost především patologizuje, medikalizuje, disciplinuje a individualizuje a zbavuje ji tak sociokulturních souvislostí. Disability studies naopak identifikují a analyzují vztahy znevýhodnění a nadvlády, a přispívají tak k sociální změně.

Zakotvení disability studies v kritických a konstruktivistických paradigmatech má sloužit sociální změně a ideologická kritika, kterou disability studies nabízejí, má mj. vymanit tělesnou a mentální jinakost z esencializujících schémat, odhalit a narušit hegemonní způsoby uvažování o formách, funkcích a vzhledu těla, tělesnosti a vtělené subjektivitě, a otevřít tak cestu k uznání tělesnosti jako proměnlivé, nedokonalé, neovladatelné a neuspořádané.

Jako obor, který vyrostl z úsilí o uznání a zrovnoprávnění osob stigmatizovaných přídomky invalidní, retardovaní, dysfunkční, abnormální, neschopní, nezpůsobilí či(li) „postižení", obracejí disability studies pozornost od individuálních „jinakostí" k jejich společenským, politickým a kulturním interpretacím a způsobům, jakými se v moderní společnosti kategorie ne/způsobilosti stává strategicky důležitým prostředkem uspořádání a ovládání nejenom „postižených", ale celé společnosti.

Perspektivy, které inspirují disability studies a jež je možné popsat pomocí termínů navržených pro studia sexuality jako *minorizující* a *univerzalizující* (Kosofsky Sedgwick 1990; viz také esej Garland-Thomson v této antologii), jsou možná na první pohled paradoxně protikladné. Minorizující aspekt disability studies pramení historicky z úzkého propojení s emancipačním hnutím „postižených". Tuto perspektivu v antologii zastupuje především koncept „postižení" jako systematického znevýhodnění a nadvlády (*disablement*), který dopadá především na lidi s hendikepy a produkuje tak určitou skupinovou identitu. Na druhou stranu univerzalizující kon-

cepty nenahlížejí na ne/způsobilost jako na mocenskou strategii využívanou k vylučování a opresi jedné partikulární sociální skupiny, ale naopak odhalují kategorii „postižení" jakožto součást ideologických a normativních struktur, které utvářejí charakter (post)moderní společnosti jako celku. Univerzalizující koncepty ne/způsobilosti tedy ukazují, jakými způsoby normativní preskripce zdatnosti a zdraví neustále působí na každého člověka, jak ovlivňují naše sebeprožívání, identitu i společenské postavení. Cílem univerzalizujících pohledů na „postižení" ale není relativizovat zkušenosti diskriminace lidí s hendikepem banalizujícím všichni jsme nějak „postiženi", nýbrž naopak odhalovat složitou práci ideologie v jejích odlišných a různě postihujících účincích.

Konkrétními příklady teoretických modelů vycházejících z této univerzalizující perspektivy jsou koncepty „povinné tělesné zdatnosti" (compulsory ablebodiedness), systému ne/způsobilosti (dis/ability system) i koncept popisující historické ustavování normy/normality prostřednictvím tělesné a intelektuální dispozice. Všechny tyto teoretizace vykládají procesy, pomocí nichž se požadavky zdatnosti, způsobilosti a zdraví staly v moderní společnosti naturalizovaným předpokladem a ideologickým nárokem: „Ideální norma v kontextu západního modernistického diskursu vyžaduje, aby naše těla byla celá a úplná, aby byla předvídatelná a pod naší kontrolou a především, aby byl ‚vtělený' subjekt autonomní." (Shildrick 2011: 192) Univerzalizující výklady kategorie ne/způsobilosti problematizují rigidnost a nepropustnost dělicí linie mezi tzv. postiženými a tzv. intaktními[7] a ukazují, že představa o „po-

7 Jde o termín, který se v českém kontextu užívá jako protiklad pojmu „postižený". Ač *Malý slovník pomáhajících profesí* (2004) uvádí, že termín je odvozen z teorie labelingu a vymezuje jeho význam jako „nestigmatizovaný, negativně nevymezovaný, zdravý, běžný jedinec", častější je jeho užití, které neproblematicky odkazuje k normám zdraví a „normálního" chování, jako například ve spojeních „intaktní intelektové funkce" apod. Proto považujeme tento termín za nevhodný k odkazu na „nepostiženou" (tj. normativy způsobilosti zvýhodňovanou) část populace a v knize jej dále nepoužíváme.

stižení" jako absolutní kategorii – kterou Lennard Davis vystihuje výrokem „Člověk buď postižený je, anebo není" (Davis 1995: 11) – je již sama funkcí opresivní ideologie způsobilosti a zdatnosti. Být zdravým, zdatným, způsobilým, a tedy „normálním", se stalo nezpochybňovaným předpokladem naplněného života moderního člověka i podmínkou uznání jeho občanského statusu a lidství.

Texty seskupené v této antologii tedy neseznamují čtenářky a čtenáře pouze s disability studies jako novým akademickým oborem, ale především představují otázky, které tento obor klade epistemologickým východiskům a ontologickým premisám sociálních a humanitních věd. Kritická diskuse nad pojmy, jako jsou vada, porucha, dysfunkce i „postižení", ale také nad tím, jak se v současnosti užívané ideje normality a zdraví odvíjejí od specifických a ideologizovaných konceptů přirozenosti, funkčnosti a způsobilosti, je jedním z hlavních předpokladů pro poznání úlohy somatizované jinakosti v konkrétních společensko-politických a kulturních kontextech. Z toho vyplývá, že ne/způsobilost a „postižení" nejsou prostými faktickými popisy tělesných, smyslových, intelektuálních a psychických dispozic a charakteristik, ale že se jedná o abstraktní a analytickou kategorii popisující a rozkrývající způsoby sociální diferenciace a hierarchizace.

„Postižení" je ideologický konstrukt, který, jak precizně vystihuje Rosemarie Garland-Thomson, „konstruuje představu velké, heterogenní skupiny lidí, jejichž tělesnost, tělesné funkce, hendikepy, tělesné nejednoznačnosti, vzhled jsou považovány za abnormální, defektní, degenerované, oslabené, deformované, nemocné, nezdatné, patologické, obézní, zmrzačené, šílené, ošklivé, retardované či poškozené. Všechna tato označení slouží k patologizaci, stigmatizaci, znehodnocování a vylučování. Přestože se zkušenosti s funkcemi, tělesností a její formou a stejně tak s materiálními podmínkami lidí v těchto široce definovaných kategoriích ‚postižení' jedna od druhé velmi zásadně liší, sociální, politické a ekonomické dopady toho, že jsou tito lidé považováni za méněcenné, i po-

stoje a kulturní praxe exkluze a vylučování, kterým tito lidé čelí, jsou analogické." (Garland-Thomson 2004: 780)

Ideologický konstrukt „postižení" tedy na jednu stranu z velmi různorodých těl, tělesných forem i různých forem intelektu a racionalit uměle vytváří zdánlivě homogenní skupinu. Na stranu druhou normativní konstrukty „postižení" zároveň vydělují „postižené" z toho, co nazýváme „normalitou". Sémiotické vazby mezi oběma kategoriemi „postižení" (respektive nezpůsobilosti) a „nepostižení" (respektive způsobilosti) je možné popsat pomocí modelu, který Eve Kosofsky Sedgwick používá pro dekonstrukci vztahů mezi binárními konstrukty heterosexuality (A) a homosexuality (B), který ale v zásadě popisuje vztah jakýchkoliv binárních opozit, tedy i zdatnosti/postižení, způsobilosti/nezpůsobilosti, zdraví/nemoci apod. Vztahy mezi kategorií A (heterosexualita, zdatnost, zdraví) a kategorií B (homosexualita, nezpůsobilost, nemoc) nejsou symetrické – kategorie B je v tomto binárním vztahu v podřízeném, odvozeném postavení. Přitom ovšem „ontologicky potvrzená" kategorie A „významově závisí na své schopnosti podřídit si a zároveň vyloučit kategorii B", která je vůči kategorii A zároveň „vnitřní i vnější" (Kosofsky Sedgwick 1990: 10). Z tohoto komplikovaného vztahu se podle Kosofsky Sedgwick odvíjí nestálost dominance v binární opozici: nadřazená kategorie A je současně závislá na tom, co si podřizuje a co vylučuje, tedy na B. Jinými slovy, významy kategorie způsobilosti, zdraví, zdatnosti jsou neustále proměňovány a jejich náplň se odvozuje od jejich protikladu, tedy nezpůsobilosti, postižení, nemoci.

Pomocí této dekonstruktivistické perspektivy zbavují disability studies pojmy, jako jsou zdraví a nemoc, způsobilost a postižení, normalita a abnormalita, dysfunkce apod., jejich samozřejmosti. Jelikož praxe rozlišování a hierarchizace různých tělesných forem, intelektuálních a mentálních nadání, psychických charakteristik a způsobu vnímání nevychází pouze ani převážně z biologických předpokladů a vlastností, ale jsou určovány kulturně a sociálně utvářenými normativ-

ními předpoklady o normalitě a přirozeném fungování, respektive o formách života hodnotného a přínosného pro společnost, stávají se představy normality, zdraví či přirozenosti jedním z hlavních cílů kritického rozboru. V tomto duchu disability studies zkoumají, pomocí jakých společenských norem a za jakých podmínek se ustavují ideje normality, jak jsou utvářeny obrazy, imaginace a významy tělesných či mentálních odlišností, jaký typ hranic – kdy flexibilních a kdy naopak rigidních – odděluje zóny normality od zón tzv. aberací, vad, poruch, nedostatků a abnormalit (Dederich 2007: 20). A také jakou funkci v konkrétním společenském uspořádání technologie normality plní.

Cesty k depatologizaci

Programové směřování disability studies se odráží již v kritické dekonstrukci klíčového pojmu *disability*. Prvním krokem této dekonstrukce je „radikální přehodnocení postižení jako fenoménu výlučně způsobeného biologickým deficitem a posun ke konceptům, které zdůrazňují, že postižení nemá s individuálními těly či mozky žádnou kauzální souvislost" (Shakespeare 2006: 31). Tuto proměnu chápání „postižení" hodnotí Tom Shakespeare ve svém retrospektivním ohlédnutí jako „bezpříkladný krok, který se po uplynutí několika desetiletí jeví jako jeden z nejodvážnějších a nejtransformativnějších aktů v historii politického myšlení". Že se jedná o opravdu zásadní přehodnocení, které „se zdánlivě vzpírá logice a odporuje hluboko zakořeněné intuici, [neboť] staví na hlavu tradiční pohledy na ‚postižení'" (c.d.), je ostatně patrné z protireakcí, jež disability studies někdy vzbuzují.

To, že disability studies zpochybňují tragický rozměr jinakosti/„postižení" a kritizují charitativně soucitný přístup společnosti, rozhořčuje například Douglese Martina, který se pozastavuje nad „nesmyslnou" kritikou, kterou disability studies vyslovují vůči charitativní pomoci „postiženým", jako nad „militantním postojem, [který provokuje] ochotu – či dokonce

chuť – pokousat ruce, které [postižené] živí" (Martin 1997).[8] Podobně pobouřená je reakce známé americké novinářky Norah Vincent. V recenzi výroční konference Society for Disability Studies jednoznačně vyjádřila svou skepsi nad oborem, který popsala jako „bezesporu nejpodivnější výplod, který se zrodil v Petriho misce akademie, [ve které] se to intelektuálními hybridy jen hemží" (Vincent 1999).[9] Při dalším líčení toho, co ji na tomto oboru zneklidňuje, mluví Vincent o „surreálné ideologii, které se přezdívá *disability pride* [a která] zašla tak daleko, že zpochybňuje samotnou snahu společnosti předejít vytváření ‚postižených' jedinců".

Z těchto výroků je patrné, že Vincent i Martina pobuřuje způsob, jakým disability studies narušují představy o „postižení" jakožto nešťastném a politováníhodném vychýlení z normality, poruše a celkově znaku nezdraví, které si zaslouží soucit a pomoc společnosti. Stejně tak je ovšem z uvedených výroků zřejmé, že soucit a nabídka charitativní pomoci i zde vyrůstají z paternalismu a mocenské nadvlády, nikoliv z uznání, solidarity a principů spravedlnosti. Slova Norah Vincent „Nejenže [disability studies] chtějí tvrdit, že postižení je normální, dokonce trvají na tom, že nemá nic společného s nemocí, a tudíž nepotřebuje léčit" navíc ilustrují, jaké znepokojení vyvolává kritika patologizujících pohledů na „postižení" a zpochybnění naturalizovaných představ o normalitě „nepostižení" a přirozenosti touhy po zdraví. Ideologická podstata imperativu zdatnosti, způsobilosti a zdraví se pak odhaluje v praktické nemožnosti najít k tělesné a mentální jinakosti pozitivní vztah.

---

8 Text Martina Douglase s názvem „Eager to Bite the Hands That Would Feed Them" byl publikován 1. 6. 1997 v listu *The New York Times*. Zde je také dostupný v archivu na adrese: http://www.nytimes.com/1997/06/01/weekinreview/eager-to-bite-the-hands-that-would-feed-them.html?pagewanted=all&src=pm. Cit. 20. 9. 2012.

9 Text s titulem „Enabling disabled scholarship" vyšel 18. 8. 1999. Je dostupný v archivu časopisu *Salon*, který jej poprvé publikoval: http://www.salon.com/1999/08/18/disablility/. Cit. 20. 9. 2012.

Uznání tělesnosti jakožto zkušenosti specifické prekarity a zranitelnosti rovněž otevírá cestu k depatologizaci jinakosti, dosud chápané jako „postižení", které je potřeba léčit, napravit či alespoň rehabilitovat.[10] „Současným analýzám ‚postižení' a ne/způsobilosti není zapotřebí medicínského jazyka symptomů a diagnostických kategorií." (Linton 1998: 8) Ještě jednoznačnější jsou slova Eli/ho Clare, který v eseji přetištěné v této knize uzavírá diskusi o nutkání vidět jinakost a „postižení" jako nemoc, která musí volat po vyléčení a normalizaci: „Stručně řečeno, léčbu potřebuje diskriminace postižených, ne naše těla." (viz s. 226 v této knize)

Abnormální těla ztělesňují znepokojivé narušení sociálně-kulturního řádu. To je jeden z důvodů, proč „normativní většina – s úplným tělem – neumí tolerovat těla, která se nějakým způsobem nacházejí mimo řád a která vykazují kategorickou nejednoznačnost" (Shildrick 2011: 192). Odmítání „postižení" jako alteritní jinakosti je možné nahlédnout jako druh zraňujícího „afektivního přilnutí" k obrazu plně funkčního a nezranitelného těla, které nás má ochránit před bolestným uvědoměním si vlastní zranitelnosti a konečné neschopnosti naplnit požadavky zdatnosti a způsobilosti. „[A]nomální tělo, svědčící o nemoci, traumatu či chátrání, [je] nepříjemnou připomínkou toho, že normativní, ‚zdravé' tělo je navzdory své zdánlivě úspěšné nezávislosti velmi náchylné k poškození a zhroucení." (Shildrick 2011: 191) Jiná reakce než znepokojené odmítnutí afirmativních a nestigmatizujících pohledů na „postižení" a tělesnou či mentální jinakost je pak v tomto normativním řádu, vyžadujícím zdatnost, zdraví a způsobilost, téměř nemožná. Stejně jako v případě jiných afektivních přilnutí k normativním konstruktům identity (srov. Butler

10 Zde je potřeba rozlišit mezi kritikou medicínských paradigmat a diskursu jako druhu historicky sedimentované mocenské nadvlády a epistemologických východisek na jedné straně a mezi individuálními potřebami lékařské péče na straně druhé. Kritika medicínského diskursu neznamená popírání toho, že potřebujeme lékařskou péči, ani to, že medicína a její rozvoj má v konkrétních případech velmi pozitivní a často zásadní dopad na životy lidí s postižením i bez něho.

1997)[11] také iluze tělesné zdatnosti či intelektuální způsobilosti je mnohonásobně zraňující.

Identitu zdatného, schopného a způsobilého subjektu je nutné neustále performativně ustavovat, opakovaně a donekonečna naplňovat. Přesto zůstává způsobilost nesplnitelným a trvale neudržitelným cílem – nakonec nás, proklamovaně nepostižené a způsobilé, naše tělesnost či racionalita zradí, a to nejenom pro lidskou smrtelnost, ale také proto, že normativní nároky ideologie zdraví a způsobilosti jsou z podstaty nedosažitelné a zraňující. Slovy Susan Wendell: „Útlak ‚postižených těl' je zároveň útlakem každého konkrétního těla." (Wendell 1989: 112–116)

Další zraňující efekt této ideologie spočívá v oddělování a klasifikaci forem tělesnosti a racionality podle klíče zdatnosti a způsobilosti. Požadavek na nepřetržité dokládání subjektivní „způsobilé" identity si vynucuje, aby každý subjekt odvrhoval tělesnou jinakost a distancoval se od jakéhokoliv náznaku selhání. Ideologií zdatnosti vynucené odmítání „postižení" je zraňující právě proto, že nutí k distancování namísto k rozeznání podobností a vzájemných závislostí, která zdánlivě zdatná těla nutně svazují s tělesností a myslí nezpůsobilou, dysfunkční, „postiženou". Tím se ovšem zpřetrhávají vazby, jejichž uvědomění by vedlo či mohlo vést k transgresi a narušení moci normativních účinků ideologie zdatnosti a způsobilosti.

---

11 V českém kontextu s konceptem afektivního přilnutí pracuje např. Jan Matonoha, který jej využívá v rámci genderových analýz literárních děl. Navazuje přitom na práce feministických teoretiček Wendy Brown a Judith Butler, přičemž koncept ve zkratce definuje takto: „Pojem afektivních přilnutí […] představuje psychoanalyticky motivovanou komponentu fungování moci jdoucí za Foucaultovo pojetí v tom smyslu, že subjekt je nejen rozptýlenou, acentrální mocí a technologiemi sebe disciplinován […], respektive tuto moc sám performuje […], nýbrž že se v rámci ustavování vlastní společensky čitelné a koherentní subjektivity sám paradoxně dobrovolně, aktivně a se značnými afektivními investicemi této moci podrobuje, přičemž tyto identifikace a ustavené identity mohou pro subjekt být, aniž by to sám reflektoval, kontraproduktivní, zraňující." (Matonoha, v tisku)

Jestliže je normalita zajišťována pomocí regulace jinakosti, můžeme o ní mluvit spíše jako o specifickém uplatňování a vykonávání – technologii – moci, která se prosazuje v moderní době. „Postižení" je pak konkrétním vyústěním historických proměn a specifickou interpretací tělesné/mentální jinakosti. Jako diferenční kategorie vyznačuje „postižení" linii, která na základě nároků moderní společnosti a jejího „biomedicínského" prospěchu odděluje způsobilost od údajné nezpůsobilosti. Způsobilost subjektů se přitom odvíjí od schopnosti dostát nárokům kladeným na „zodpovědného občana" a od co nejefektivnějšího fungování v rámci kapitalistické směny. Jak ve zde přetištěné stati konstatuje Robert McRuer: „Být tělesně způsobilý znamená být schopen běžné fyzické námahy, která se od člověka vyžaduje v určitém systému pracovních vztahů." (viz s. 469 v této knize) Naopak somatizovaná jinakost se stává znakem jinakosti, které je potřeba předcházet nebo alespoň umenšovat její negativní dopady.

Sander Gilman shrnuje paradigmatickou proměnu v pohledu na somatizovanou jinakost, kterou přinesla moderna, prostřednictvím metafory. Říká, že s modernou se tělesná jinakost proměnila v „sumář patologií" (Gilman 1985: 23–24). Vyloučení a dohled vystřídaly „režimy léčby a pomoci" (Stiker cit. in Shildrick 2011: 114). Také četné práce Michela Foucaulta mohou sloužit jako výstižný popis této proměny (viz Foucault 1999, 2003, 2006, 2010). Foucaultovy studie týkající se zrodu různých forem abnormalit názorně ukazují, jak se jako klíčový nástroj kontroly nově prosadil medicínský diskurs. S nástupem moderny se očekává, že „medicína bude tím, čím být musí, poznáním přirozeného a společenského člověka" (Lanthenas cit. in Foucault 2010: 55). Jinými slovy, „zrození kliniky" předznamenalo zapojení medicíny do snu o normalitě a ustavilo medicínský diskurs jako jeden z hlavních diskursů, který má napříště moc nad obsahem pojmu „normalita" a tím i nad individuálním tělem a myslí, přičemž medicína neurčuje pouze to, co je nemocné, ale také to, co je zdravé. Od 19. století je posláním medicíny a klinické práce „rozvíjet poznání

zdravého člověka, to znamená zároveň znalost *člověka nikoliv nemocného* a definici *člověka modelového*" (Foucault 2010: 55). Klinické předpisy normality se zároveň týkají tělesnosti kolektivní a společenského těla. „V řízení lidské existence nabývá medicína normativního postavení, jež jí nedovoluje pouze rozdávat rady moudrého života, ale rovněž určovat fyzické a morální vztahy jedince a společnosti, v níž žije." (c.d.) Právě v tomto propojení modelového zdravého jedince s představami o „jistém vzoru fungování [společnosti a její] organické struktury" leží jeden z důvodů, proč „postižení" budí tak znepokojivé reakce.

S modernou nově ustavená klinika nabízí jednu z dominantních odpovědí na „problém postižení": léčba, biomedicínská a terapeutická intervence či alespoň rehabilitace mají „postižené" či anomální tělo a mysl co nejvíce přiblížit požadované modelové normalitě a funkčnosti. Ale „[p]rvní úkol lékaře je [...] politický" (Foucault 2010: 54). A tak operace intersexuálních jedinců či snahy o oddělení srostlých dvojčat – radikálně invazivní zásahy, které vedou v prvním případě k ochuzení erotického a sexuálního života a v druhém případě často ke smrti, vypovídají o tom, že úsilí o nápravu má mnohem komplikovanější motivace než jen prospěch léčených a rehabilitovaných. Podobnou kritiku vůči nekonečným řadám operací, napravování anomálních fyziologií či „terapeutické" zákroky vyjadřují i ti, u nichž se podobné léčebné postupy zdají být mnohem méně kontroverzní: „postižení" a klienti psychiatrických služeb.

Nutkavá snaha postižení a jinakost léčit a napravovat není vlastní pouze medicíně, ale stala se základem celé řady kulturních praktik. Léčba je obecnou odpovědí na „problém postižení" a širší ideologickou formací, jak o tom koneckonců z různých perspektiv vypovídají texty této antologie. Vpravdě eugenické usilování o vyléčení a eliminaci vad a nedokonalostí,[12] které dominuje veřejnému diskursu od přelomu

12 Rosemarie Garland-Thomson (2004) v souvislosti se snahou eliminovat „postižení" a tělesnou či mentální jinakost mluví dokonce o „kulturní logice eutanazie" (cultural logic of euthanasia).

19. a 20. století a které v různých formách pokračuje do současnosti, je pouze, jak ukazují David Mitchell a Sharon Snyder, logickým důsledkem touhy po překonání nedostatků průměrnosti a znakem nově zrozené „norm(alit)y" a její účinnosti (Mitchell, Snyder 2006), zatímco „zvláštnost a odchylka jsou […] zakázány a odsouzeny" (Stiker cit. in Shildrick 2011: 201).

Eugenika, provokativně argumentují Mitchell a Snyder, není a nebyla pouze historickou aberací, která vedla k tragickému vyústění v nacistické eutanazii a „akci T4",[13] nýbrž je vepsána do samotných základů euroatlantického myšlení a vědy (Mitchell, Snyder 2006: 100–132). Koncept „postižení" jakožto protipól představy o „povinně zdatné" tělesnosti se zrodil jako efekt eugenického příkazu k normalitě, která má umožnit co nejefektivnější a nejméně problémové fungování moderní společnosti. „Postižený" se v parafrázi známého Foucaultova výroku o zrodu homosexuála (Foucault 1999) stává novým druhem subjektu, který se rodí společně s nastupující modernou: industrializací, urbanismem, kapitalismem a formováním moderních národních identit.

Režimy léčby a charitativní pomoci mohly být osvícensky motivanou snahou jinakost začlenit, paradoxně ale, jak konstatuje Markus Dederich, položily základ mocenským strukturám, které vedou k opětovnému vyloučení „postižených", abnormálních a odlišných – tentokrát se ovšem vyloučení odehrává skrze „shluk rehabilitačních, pedagogických a terapeutických praktik" (Dederich 2007: 9–10).

13 „Aktion T4" byl tajný program na vyhlazení „postižené" ne/způsobilé populace v nacistickém Německu a na územích jím kontrolovaných (viz Friedlander 1997; Snyder, Mitchell 2001; Mitchell, Snyder 2006).

„Speciální obor" a doplnění kurikula?

Přestože na českou akademickou scénu disability studies vstupují teprve v posledních letech,[14] v mezinárodním kontextu se jedná o již ustavený obor, jehož pomyslné počátky se pojí s nárůstem nových sociálních hnutí v 60. a 70. letech 20. století. Tehdy se na anglosaských univerzitách poprvé objevily kursy věnované problematice „postižení" a diskriminaci lidí s hendikepy. A toto propojení akademie s aktivistickým a kritickým hnutím je dodnes považováno za jednu ze zásadních inspirací oboru (viz Davis 2002: 42; McRuer 2006: 199–208 aj.). Takto se k formativnímu vlivu aktivismu přihlásil Michael Bérubé: „Závažnost *ne/způsobilosti* jako kategorie sociální a kulturní teorie se pravděpodobně odvíjí více od politických aktivit a praxe ‚postižených' než od zásluh akademie." (Bérubé cit. in Davis 2002: x) Jeho slova znovu získávají na aktuálnosti v kontextu současných neoliberálních politik, kdy se kritika a způsoby rezistence „postižených" vůči národním i globálním formám demontáže sociálního státu, narušování principů sociální solidarity a privatizaci zodpovědnosti opět stávají jednou z hlavních inspirací oboru. (pro český kontext srov. Kolářová 2012)

14 Explicitně se o představení disability studies snažily dvě konference, které jsme společně s Lucií Storchovou organizovaly v roce 2010. České sympozium „Reprezentace odlišného těla v interdisciplinární perspektivě" a navazující mezinárodní sympozium „Cripping Neoliberalism: Interdisciplinary Perspectives on Governing and Imagining Dis/Ability and Bodily Difference". Historické příspěvky přednesené na konferenci „Reprezentace odlišného těla" vyšly v tematickém čísle časopisu *Dějiny – Teorie – Kritika* (2/ 2011). Představení oboru z jiných perspektiv, než to činí tato antologie, je možno nalézt v práci Libora Novosáda (2011: 97 až 101) či v pracích Lenky Krhutové (2008, 2011: 27–30) a Alice Němcové Tejkalové (2012). Na Pedagogické fakultě UK běží v rámci Erasmus Mundus mezinárodní program Master in Special Education Needs (SEN), který je napojen na zahraniční univerzity a programy disability studies. A vznikají také nové studentské práce, které pracují s teoretickými východisky a metodologickými rámci oboru (např. Moravcová 2009; Machálková 2010; Svatková 2010; Štrunc 2011; Herza 2012; Šnokhous 2012).

Propojení s hnutím za uznání a rovnoprávnost se velmi výrazně projevilo v kritické reflexi vytváření vědění o „postižení". Způsob nahlížení na „postižení" a z něj vyplývající metodologické postupy totiž často přispívaly k upevnění ideologie způsobilosti a tím i k další objektivizaci, patologizaci a individualizaci „postižení". Koneckonců práce amerického antropologa Roberta Murphyho *Umlčené tělo*, která je jako jedna z mála zahraničních publikací věnujících se „postižení" z pohledu sociálních a humanitních věd přeložená do češtiny, dobře ilustruje právě tyto důsledky nekritického a naturalizujícího pohledu na tělesnou a mentální odlišnost (Murphy 2001). Přestože je Murphyho práce autoetnografickou studií, a dalo by se tudíž předpokládat, že se vyhne zpředmětnění zkoumaného, je jeho reflexe zkušenosti s postupnou ztrátou fyzické síly a zdatnosti ukázkou naturalizace „postižení". Jako antropolog a sociální vědec sice Murphy zasazuje svou zkušenost s novou tělesností do kontextu sociálních vztahů, tematizuje způsob, jak jeho tělesnost proměňuje jeho postavení ve společnosti i v kontextu osobních a intimních vazeb, mluví o materiálních bariérách, které jej znevýhodňují a brání mu v účasti na sociálním životě, „postižení" nicméně zůstává, jak ostatně vyjadřuje i ona zvolená metafora umlčení, problémem matérie a hmotného těla. Titul knihy tak ilustruje symbolickou moc diskursu o „postižení" jako individuálním ochuzení, tragickém osudu a ztrátě. „Postižení" jako vnucené ticho symbolizuje umlčený život (Kolářová 2009: 88–93).

Geof Mercer (2002) na základě této epistemologické kritiky formuloval návrh několika klíčových normativních principů výzkumu, který se má podílet na emancipaci lidí s hendikepem a který nazývá „emancipatory disability research". První strategie takového výzkumu by spočívala v nahrazení individualizujících modelů postižení pojetími, které na tělesnou a mentální jinakost nahlížejí v celém kontextu složitých společenských vztahů. Druhý princip emancipační výzkumné praxe formuloval Mercer jako potřebu kriticky nahlédnout ideu neutrality, hodnotové nezatíženosti a objektivity vědy

a vědění – speciálně pak toho o „postižení". Za třetí, požadavek na zrovnoprávnění a uznání lidí s hendikepy se odráží i v požadavku na proměnu klasického hierarchického vztahu mezi výzkumníkem/výzkumnicí a zkoumanými a v požadavku, aby byla „objektům výzkumu" přiznána rovnocenná subjektová pozice. Jako poslední normativní princip pak Mercer uvádí metodologický pluralismus a otevřenost vůči různým výzkumným metodám (Mercer 2002: 232; viz také Dederich 2007: 18–21).

Tím, že na „postižení" nenahlížejí jako na biologický fakt a charakteristiku individuálních těl či myslí, nýbrž jako na sociálně produkovaný vztah a sociální diferenci, se disability studies vědomě a explicitně vydělují z tradice intervenčních přístupů, které jsou základem hegemoniálního vědění o „postižení". Jak precizněji argumentují jednotlivé studie představené v této antologii, moderní archiv vědění o vtělené jinakosti a „postižení" je na jedné straně definován biomedicínským diskursem léčby, rehabilitace a preventivní eugeniky a na straně druhé diskursem humanitární pomoci a charity, a je tudíž součástí, předpokladem i legitimizujícím mechanismem normativních imperativů, které od moderního člověka požadují, aby byl a stále se udržoval zdravý a zdatný.

Kritika epistemologie, kterou formulují disability studies, se dotýká i způsobů, jakými je kategorie ne/způsobilosti reprodukována strukturami akademie. Simi Linton spatřuje jeden z klíčových momentů této komplicity v dělbě akademické práce, v jejímž rámci se vtělená jinakost a „postižení" stávají specifickým předmětem výzkumu, který patří (pouze) do expertizy specializovaných oborů: speciální pedagogiky, rehabilitačních věd, medicíny, sociální práce či tzv. pomáhajících profesí (Linton 1998: 2–4 a 132–156). Právě symbolickým vyčleněním „postižení" do prostoru speciálních věd a kurikul zaměřených na partikulární problémy a partikulární menšiny je možné udržovat periferizaci tělesné a mentální jinakosti a její vyloučení mimo pomyslný kánon západní učenosti, která si nárokuje všeobecnou a univerzální platnost.

V retrospektivní reflexi svých dřívějších postojů nabízí již citovaný teoretik kulturních studií Michael Bérubé příklad toho, jak jsou disability studies pomocí své údajné „speciálnosti" odsouvány na akademickou periferii. Jak říká, považoval původně disability studies za výsledek diktátu politické korektnosti. Neviděl v nich nic víc než „další aditivní program [vysokoškolského] kurikula" (Bérubé cit. in Linton 1998: ix) a úzce zaměřený obor vymezený jen a pouze specifickými zájmy jedné konkrétní sociální skupiny. Jako takovému mu byl ochoten přiznat pouze doplňkovou roli výběrových předmětů, které ovšem nemají místo v rámci povinného kánonu. Zajímavé podle něj je, že tento postoj zastával a obhajoval i přesto, že současně sám sebe považoval za zastánce liberální univerzitní politiky, spojence oborů, jako jsou genderová a ženská studia, studia rasy a etnicity, za člověka „otevřeného vůči lidem s tělesným nebo mentálním hendikepem, člověka laskavého k lidem, kteří používali vozík […], a někoho, kdo se choval s respektem ke všem lidem, nezávisle na jejich intelektuálních schopnostech". Přesto neviděl, co by disability studies měly mít „společného s ním" (c.d.).

Diskusí o rozporech, které se projevily v jeho vlastních postojích, se Bérubé dotýká základní distinkce, na které stojí symbolický řád ne/způsobilosti: „postižení" je to druhé a nemá žádnou spojitost s námi, zdánlivě a proklamativně zdravými, zdatnými, racionálně uvažujícími a intelektuálně nadanými. Ve vymezení „postižení" jakožto druhého se neukazuje pouze politika distancování a stigmatizace alterity. Skutečnost, že Bérubé byl ochoten disability studies přiznat pouze roli doplňkového kurikula, navíc odhaluje nepřiznanou ideologičnost a normativnost představy o obecné vzdělanosti. Jelikož je tato idea vzdělanosti a kultury založena na principu univerzální a obecné humanity, musí se studium „postižení" a tělesné či mentální jinakosti nutně jevit jako specifická a partikulární problematika. V tomto protikladu centra a univerzality na jedné straně a partikularity a periferie na straně druhé se ukazuje, jak jsou ideje vzdělanosti provázány s ideologií ne/způsobilosti a „postižení".

Dělba akademické práce podle os partikularity a obecnosti pomáhá také zastírat to, že spolu s vylučováním somatizované jinakosti do vymezených prostor speciálních a specializovaných oborů je moderní západní věda vystavěna na dlouhé tradici objektivizace a exploatace „jiných těl" a tělesnosti, i to, že současné vědecké postupy využívají „postižení" pro účely, které nemají žádný pozitivní dopad na život „postižených". Zkoumání nerozumu a šílenství mělo sloužit poznání rozumu a racionality (Foucault 1993, 2006), „postižená" těla zase sloužila a slouží jako zdroj poznání pro péči o těla zdravá či jako podklad pro studium možností, jak aberace, poruchy a zdravotní postižení eliminovat (např. Snyder, Mitchell 2006).

Disability studies se s koncem milénia ocitly na křižovatce, soudí Simi Linton. Jestliže se do té doby zaměřovaly na to, aby problematizovaly ideu „postižení" jako prostého biologického faktu a odhalovaly sociální konstruovanost jinakosti, ne/zdraví, ab/normality a „postižení"/zdatnosti, je podle autorky zásadně důležité, aby podobné diskusi o konstruovanosti byly v budoucnu podrobeny i samotné principy epistemologického poznání o „postižení". Je potřeba klást si otázky po tom, říká Linton, jak je právě tento druh vědění strategicky využíván k udržení stávajícího systému hierarchií, nerovnosti a znevýhodnění (Linton 1998: 4).

Perspektivy a uspořádání knihy

Ambicí knihy *Jinakost – postižení – kritika* je překročit minoritní perspektivu dominující v současnosti společenským debatám o „postižení" a hendikepu. Ta nahlíží na „postižení" jako na specifickou problematiku konkrétních menšinových skupin, a tak ve svých důsledcích slouží jako efektivní nástroj udržování společenských hierarchií.[15] Místo toho tato anto-

15 Musíme si však být vědomi i forem hierarchie a mocenských dynamik uvnitř samotného oboru. Z toho důvodu jsou v antologii zastoupeny i druhy jinakostí, které byly v teoretických debatách i politických proklamacích relativně dlouhou

logie nabízí perspektivy, které tělesnou a mentální jinakost zasazují do kontextu širších společenských vazeb a kontextů a především demonstrují její analytický potenciál.

Rozlišnost teoretických východisek i disciplinárního zakotvení jednotlivých esejů nabízí rozmanitý přehled kritických konceptualizací ideologie způsobilosti. Kniha prezentuje signifikantní část pomyslného oborového kánonu, na druhou stranu jsou zde zastoupeny i studie, které původně axiomatická východiska oboru problematizují a otevírají je dalším kritickým diskusím. Většina textů nachází těžiště ve společenských a humanitních vědách od sociologie, historie, filosofie, literárních a divadelních věd až po mezioborové projekty, jako jsou kulturní a genderová studia, deaf studies, queer teorie nebo kritická studia rasy. Právě interdisciplinarita je jedním z klíčových rysů recentního vývoje oboru disability studies.

V antologii je větší prostor dán perspektivám inspirovaným poststrukturalistickými teoriemi diskursu a performativní moci jazyka, které zásadně proměnily uvažování o mocenských strukturách, formování subjektivity a zkušenosti i artikulaci a udržování ideologických struktur nadvlády, a to proto, že pohledy na tělesnou a mentální jinakost ovlivněné poststrukturalismem v českém prostředí absentují nejvýrazněji.

Ve složení antologie se také odráží snaha o navození mezioborové komunikace a především o propojení mezi kritickými projekty, které se v českém kontextu již rozvíjejí, ale často zůstávají uzavřeny v jednodimenzionálních analýzách a čistě oborových diskusích. Přitom dialog mezi těmito projekty by vedl ke vzájemnému myšlenkovému obohacení a vytvoření kritických a politických aliancí. Proto kniha zahrnuje rozsáhlý blok, který představuje ne/způsobilost jako kategorii

---

dobu marginalizovány, např. neviditelná a nezřejmá „postižení", ne/způsobilost mentální a intelektuální či „šílenství" a stavy psychické úzkosti. Právě v poslední jmenované oblasti se v nedávné době objevily velmi důležité a zásadní práce, které ale vyšly až v době příprav této knihy a z toho důvodu je nebylo možno do ní zahrnout (např. Carlston 2010; Bell 2011; Price 2011; Goodley, Hughes a Davis 2012 aj.).

intersekcionální, jejíž obsah a reálný dopad se odvíjí od spolupůsobení jiných sociálně produkovaných distinkcí, jako jsou sociální status a třída, gender, sexualita, věk, etnicita, rasa aj. Analýzy vedené intersekcionální perspektivou jsou také jednou z cest, jak „postižení" vymanit z minoritních prostor speciálních témat a oborů či ryze partikulárních zkušeností, do kterých je vtěsnáváno současnou akademickou strukturou a vědní politikou.

Kniha je rozčleněna do tří částí[16]: první nabízí přehled zá-

sadních konceptualizací tělesné jinakosti jako ne/způsobilosti a „postižení", druhá je věnována ne/způsobilosti těla a mysli na pozadí konkrétních kulturních politik jinakosti. Antologii uzavírá blok textů tematizujících ne/způsobilost jako průsečík různých normativních diskursů. Každý z těchto bloků uvozuje úryvek z autobiografické knihy Eli/ho Clare *Hrdost a exil*, která se od svého prvního publikování v roce 1999 stala manifestem aktivismu a neposlušnosti „postižených". Hlas Eli/ho Clare propojuje teoretické debaty s aktivistickým úsilím o uznání a spravedlnost a odkazuje na často neviditelné akty občanské neposlušnosti a hrdosti vybojované tváří v tvář mýtům krásy, individuální soběstačnosti, zdraví a normality a natruc vnucovanému studu za „postižení", „teploušství" a „nenormalitu".

Úvodní blok *Teorie, koncepty, kontroverze* zasazuje současné kulturní imaginace a signifikace „postižení" do kontextu vývoje (post)moderní společnosti, přičemž zdůrazňuje historický okamžik konstruování nové normativní kategorie normality a její propojení s kulturními formacemi, které Rosemarie Garland-Thomson popsala jako kulturní logiku eugeniky a o kterých již byla řeč dříve v textu. Stati „Konstrukty normality"

16 Původní editorský záměr zahrnoval ještě čtvrtý blok textů zasazující disability studies do globálního kontextu, nicméně toto téma je natolik rozsáhlé, že si žádá vlastní publikaci. Podobně čeká na zpracování problematika specifických mocenských konfigurací ne/způsobilosti a „postižení" v kontextu střední a východní Evropy v období socialismu i postsocialistických, neoliberálních proměn.

Lennarda Davise a „Povinná primitivizace" autorské dvojice Mitchell a Snyder pojímají „postižení" jako specifickou interpretaci somatizované a intelektuální jinakosti, která se prosadila v rámci moderny. Anne Waldschmidt v kapitole „Kdo je normální? Kdo je deviantní?" rozpracovává argument o regulačních účincích normality, aplikuje jej na praxi genetického testování a poradenství, a odhaluje tak jednu z biopolitických praktik, které pokračují v eugenické logice.

Texty Shelley Tremain „O ‚hendikepu'" a Dana Goodleyho „Zaostřeno na diskurs: Poststrukturalismus v disability studies" se vracejí k některým z klíčových axiomatických východisek raných disability studies a rozebírají jejich problematická místa. Tremain využívá feministických debat nad kategoriemi pohlaví/gender k tomu, aby dekonstruovala konceptualizace hendikepu a „postižení", z nichž vycházely sociovědní teorie strukturálního útlaku „postižených". Její kritický argument ukazuje, že oba pojmy se ustavily do binární struktury a pozornost se soustředila na sociální produkci „postižení", což následně vedlo k reifikaci představ o faktické podstatě hendikepu. Goodley pak argument Shelley o tom, že tyto esencializující přístupy k hendikepu vedou paradoxně k utužování útlaku skrze „postižení", dokumentuje na konkrétních debatách o podstatě „mentálního hendikepu".

Esej „Povinná primitivizace" úvodní blok uzavírá diskusí o postavení disability studies v rámci akademické struktury. Mitchell a Snyder rozebírají způsoby, jakými je „divoké dítě" disability studies disciplinováno a civilizováno vědní politikou a strukturami akademie. Na závěr úvodního bloku tak nastolují otázku, jak mohou disability studies fungovat v rámci akademie, aniž by těmto normalizačním tlakům podlehly. Podobnou otázku si musí klást i české disability studies. Varování před zklidňujícími a normalizujícími efekty, které nutně přinese začlenění oboru do akademických struktur, zní v českém kontextu, kde k ferální fázi hnutí „postižených" vlastně ještě nedošlo, o to důrazněji.

Druhý blok textů *Diskursy a identity* reflektuje vytváření kolektivních i subjektivních identit „lidí s postižením", přičemž sleduje především tři diskursy: klinický diskurs, narativ „supermrzáctví" a individuálního překonávání „postižení" a konečně (auto)biografické narativy a reflexe psané „postiženými".

Společný esej Anne Wilson (pseudonym Kathy Boxall) a Petera Beresforda se věnuje tématu, které rezonuje celou antologií a které je i jedním z klíčových a neuralgických témat disability studies obecně: symbolické moci vykonávané skrze klinické vědění a poznání o hendikepech, vadách, poruchách, dysfunkcích. Text, jak jeho název „Šílenství, úzkost a postmoderna: Uveďme to na pravou míru!" napovídá, se specificky zaměřuje na problematiku psychiatrického diskursu a medikalizujících diagnóz psychických stavů. Wilson a Beresford se dlouhodobě angažují v hnutí uživatelů psychiatrických služeb a kritizují jak násilí produkované klinickým diskursem a skrze léčebné postupy, tak symbolické násilí, jež se projevuje právě v moci, kterou medicínský diskurs drží nad možnostmi utváření subjektivních identit a vztahu k sobě samému.

Na téma vztahu klinického pohledu a subjektivity navazuje Anne Davis Basting v textu „Demence a performativní pojetí identity" popisem divadelního projektu, který vznikl ve spolupráci s lidmi s Alzheimerovou chorobou. Smyslem projektu bylo pomocí divadla hledat prostředky k vyjádření subjektivního já tam, kde diskurs diagnózy předpokládá jeho absolutní rozpad. Oba tyto eseje do českého prostředí přinášejí zcela absentující alternativu k silně patologizujícím a patetickým pohledům na psychické a duševní hraniční stavy i momenty, které odhalují křehkost a iluzornost ideje subjektu jako racionálního, autonomního a sebeovládajícího.

Autobiografický esej Eli/ho Clare předznamenává také druhou linii tohoto tematického bloku. Pomocí dvou klíčových rétorických figur „zdolávání hory" a metafory „supermrzáka" ukazuje, jak se identita „postižených" utváří pod tlakem ideologie způsobilosti. O neustálém „zdolávání hory", neboli překonávání sebe sama a svého hendikepu, mluví Clare jako

o morálním imperativu, který je stavěn před „postižené", od nichž se očekává, že jej budou naplňovat, aby dokázali svou morální sílu a integritu. Pochybnou odměnou je jim obdiv a statut „supermrzáka", ten ale, jak také Clare názorně ukazuje, „postižené" jenom dále zavazuje k dalšímu překonávání sebe sama, a tak pomáhá utužovat normu zdatnosti a radikálně individualizované zodpovědnosti.

Na názorném příkladu kulturních reprezentací autismu a dětí s autismem ukazuje Stuart Murray, že imperativu překonávání nejsou vystaveni pouze sami „postižení", ale také jejich rodiny. V eseji nazvaném „Autistická přítomnost a sentimentalizace rodiny" si Murray všímá toho, jakým způsobem kulturní narativy autismus reprezentují jako náležející (právě a pouze) do sféry rodiny a zvláště do zodpovědnosti mateřské péče. Rodina je, jak Murrayova diagnostika kulturních reprezentací dokládá, zvolena jako instituce, která má autismus disciplinovat a v jejímž rámci má být překonán. Jak Eli Clare, tak Stuart Murray nám zde nabízejí konkrétní ilustrace toho, jak individualizující narativy o hendikepu a „postižení" slouží ideologii způsobilosti tím, že hendikep zcela vytrhují ze sociálních kontextů a přetvářejí jej na záležitost morální integrity jedince a případně rodinné zodpovědnosti.

Všechny texty tohoto bloku zároveň formulují alternativní pohledy na subjektivitu, kulturní reprezentace a biografické podání zkušenosti s „postižením". Hledají způsoby, jak těmto normativním tlakům vzdorovat. Například Brenda Brueggemann ve stati „Prostor mezi… Poznámky k tématu současného Neslyšícího subjektu" k tomuto tématu promlouvá zkoumáním prostorů „mezi" a metafory cyborga.

Knihu uzavírá blok *Napříč kategoriemi*, který rozšiřuje analytické instrumentárium disability studies o koncepty intersekcionality. Koncept intersekcionality je odvozen z práce feministické vědkyně Kimberlé Crenshaw zabývající se vzájemnou podmíněností kategorie rasy, genderu a sociální třídy (Crenshaw 1989). Tento koncept je programově provázán s ana-

lýzami sociálně produkované nerovnosti a vztahů nadvlády a jako takový má, jak snad samy texty výmluvně ilustrují, co nabídnout i disability studies.

Pozornosti se dostává především průsečíkům a průnikům mezi kategoriemi ne/způsobilosti, genderu a sexuality či rasy a etnicity. Reflexe Eli/ho Clare tento blok textů otevírá provokativním hledáním souvislostí mezi kategoriemi jinakosti ve stati „Exoti a teplouši". Esej Ellen Samuels „Mé tělo, mé mimikry. Neviditelná jinakost aneb Na co jazyk coming outu nestačí" rozebírá různé teoretické modely propojení a průniků ne/způsobilosti a „postižení" s dalšími konstrukty odlišnosti. Rosemarie Garland-Thomson v dnes již kanonickém textu „Začlenění kritické analýzy ne/způsobilosti jako cesta k proměně feministické teorie" načrtává jakýsi programový přehled oblastí, ve kterých se teorie genderu a ne/způsobilosti mohou vzájemně posilovat. Z jiných disciplinárních i teoretických pozic promýšlí Tom Shakespeare v eseji „Sexuální politika, ‚postižení' a maskulinita" formy vzájemného provázání společenského znevýhodnění, sexuality a maskulinity. Do pomyslného kritického dialogu s oběma texty vstupuje Robert McRuer. Jeho stať „Povinná tělesná zdatnost a neheteronormativita/‚postižení'" vztah zkoumaných diferenčních kategorií pojímá radikálně jinak. „Postižení", gender a sexualitu nevidí jako tři separátní a analyticky oddělitelné kategorie, naopak vychází z toho, že v moderní společnosti obě ideologické soustavy působí současně a jedna skrze druhou. V technologiích normality, které McRuer popisuje, je ne/způsobilost vždy provázaná s binární distinkcí heterosexualita/homosexualita, a tedy i s genderovým řádem, přičemž působení obou normativních řádů nelze oddělit. McRuerovo pojetí neheteronormativity/„postižení" jako jednoho celku si můžeme přiblížit pomocí metafory monstrózní korporeality siamských dvojčat, jež sdílejí životní orgány a vytvářejí tak nový normativní předpis zdravé, zdatné a celkově způsobilé heterosexuality.

Konkrétní aplikaci intersekcionálního přístupu na historický materiál představuje kapitola Susan Schweik věnovaná

americkým zákonům, které zakazovaly „nevzhledným" a „ošklivým" lidem pobyt na veřejných místech nebo tam, kde by mohli vzbuzovat pohoršení. Schweik se dívá na tyto „ošklivé zákony" (ugly laws) a definici „nevzhlednosti" právě jako na místo průsečíků různých kategorií diference, které společně vytvářejí novou podobu nezpůsobilosti, jež vylučuje stejně tak „postižená" jako „migrantská" či chudinská těla. Text „Přistěhovalectví, etnicita a mrzácké zákony" sice explicitně cituje a odkazuje na historický systém zákonů, nicméně způsob analýzy, kterou Susan Schweik volí, klade mnoho aktuálních otázek. Upozorňují nejenom na způsoby, kterými současná společnost z veřejného prostoru vylučuje formy těl/esnosti odporující současným představám o kráse, ale také na to, že abstraktní kategorie „nevzhlednosti" a „ošklivosti" je součástí mnohem širší sítě sociální exkluze, kde je způsobilost definovaná i předpokládanými morálními hodnotami a zdraví se váže k soběstačnosti zaručující, že se jedinci nestanou přítěží pro sociální agendu státu. Tento způsob analýzy ne/způsobilosti odhaluje podobnost mezi těly „nevzhlednými" pro svoji jinakost a těly a životy, které jsou „nevzhledné" pro svou bezdomoveckost, imigrantství či tzv. nepřizpůsobivost. Schweik tak pro disability studies otevírá nové směry kritiky, které opět nutí vyjít za menšinový obzor a vypořádat se s obecnějšími dopady neoliberálních politik exkluze.

LITERATURA

Bell, C. 2011. *Blackness and Disability: Critical Examinations and Cultural Interventions*. Berlin: LIT Verlag.

Butler, J. 1997. *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Carlston, L. 2010. *The Faces of Intellectual Disability: Philosophical Reflections*. Bloomington: Indiana University Press.

Charlton, J. I. 2000. *Nothing about Us without Us: Disability Oppression and Empowerment*. Berkeley: University of California Press.

Davis, L. J. 1995. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. London: Verso.
Davis, L. J. 2002. *Bending over Backwards: Disability, Dismodernism, and Other Difficult Positions*. New York: New York University Press.
Dederich, M. 2007. *Körper, Kultur und Behinderung. Eine Einführung in die Disability Studies*. Bielefeld: Transcript.
Dvořáková, J. 2011. „Susan M. Schweik. The Ugly Laws: Disability in Public (recenze)." *Dějiny-Teorie-Kritika* 2: 343–346.
Foucault, M. 1993. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
Foucault, M. 1999. *Dějiny sexuality, I. Vůle k vědění*. Praha: Herrmann & synové.
Foucault, M. 2003. *Abnormal: Lectures at the Collège de France, 1974–1975*. New York: Picador.
Foucault, M. 2006. *History of Madness*. London: Routledge.
Foucault, M. 2010. *Zrození kliniky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
Friedlander, H. 1997. *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
Garland-Thomson, R. 2004. „The Cultural Logic of Euthanasia: „Sad Fancyings" in Herman Melville's „Bartleby"." *American Literature*, December 76 (4): 777–806.
Gilman, S. 1985. *Difference and Pathology. Stereotypes of Sexuality, Race and Madness*. Ithaca/London.
Goodley, D., B. Hughes, L. Davis (eds.) 2012. *Disability And Social Theory. New Developments And Directions*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
Herza, F. 2012. *Liliputáni. Reprezentace tělesné „odlišnosti" v tradici pražských „přehlídek lidských kuriozit" 1820–1940*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FHS UK.
Janiš, K., J. Jesenský (eds.) 2004. *Malý slovník pomáhajících profesí*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus.
Kocman, D. 2008. „Klecová lůžka jako diagnóza české sociální péče." *Literární noviny* 13. [online]. [cit. 20. 9. 2012]. Dostupné z: <http://www.literarky.cz/index_0.php?p=clanek&id=5127&rok=2008&cislo=13>.
Kolářová, K. 2009. „Vergeschlechtlichte Metaphern von Behinderung: zur Intersektionalität von Geschlecht und Behinderung." Pp. 77–99 in M. Bidwell-Steiner, V. Zangl (eds.). *Körperkonstruktionen und Geschlechtermetaphern. Zum Zusammenhang von Rhetorik und Embodiment*. Innsbruck/Wien/Bozen: Studien Verlag.
Kolářová, K. 2011. „O (ne)způsobilém sexu a technologiích normality. K intersekci kategorií genderu, sexuality a ‚mentálního hendikepu'." Pp. 177–188 in B. Knotková-Čapková (ed.). *Mezi obzory: Gender v interdisciplinární perspektivě*. Praha: Gender Studies.

Kolářová, K. 2012. „Affective Politics of Disability Shame in the Times of Neoliberal Exceptionalism." Pp. 263–280 in S. Mesquita, M. K. Wiedlack, K. Lasthofer (eds.). *Export-Import-Transport: Queer Theory, Queer Critique and Activism in Motion*. Wien: Zaglossus e.U.

Kolářová, K., L. Storchová. 2011. ‚Tělesná jinakost' jako kategorie historické analýzy." Editorial k tematickému číslu *Dějiny-Teorie-Kritika* 2.

Kosofsky Sedgwick, E. 1990. *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.

Krhutová, L. 2008. *Diskriminace z důvodu zdravotního postižení v kontextu vzdělávání v sociální práci*. Nepublikovaná disertační práce. Ostrava: Ostravská univerzita.

Krhutová, L. 2011. „Disability Studies." Pp. 27–30 in J. Michalík et al. *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. 1. vyd. Praha: Portál.

Linton, S. 1998. *Claiming disability: knowledge and identity*. New York: New York University Press.

Machálková, V. 2010. *Jinakost jinak: „zdravotní postižení"*. Nepublikovaná diplomová práce. Pardubice: Filozofická fakulta Univerzita Pardubice.

Matohona, J. (v tisku) „Dispozitivy mlčení: zraňující identity a diskurzivní konstituce mlčení. Gender, feminismus a česká literatura v období 1948–1989." In H. Havelková, L. Oates-Indruchová (eds.). *Transformace genderové kultury v Československu 1948–1989*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Mercer, G. 2002. „Emancipatory Disability Research." Pp. 228–249 in C. Barnes, M. Oliver, L. Barton (eds.). *Disability studies today*. Cambridge, UK: Polity Press.

Mitchell, D., S. Snyder. 2006. *Cultural Locations of Disability*. Chicago: University of Chicago Press.

Moravcová, M. 2009. *Analýza sociálních potřeb rodin, které pečují o dítě s PAS*. Nepublikovaná diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.

Murphy, R. 2001. *Umlčené tělo*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Němcová Tejkalová, A. 2012. *Ti druzí sportovci: mediální stereotypizace a rámcování handicapovaných v tisku v letech 1948–2008*. Praha: Karolinum.

Novosád, L. 2011. *Tělesné postižení jako fenomén i životní realita: diskurzivní pohledy na tělo, tělesnost, pohyb, člověka a tělesné postižení*. 1. vyd. Praha: Portál.

Price, M. 2011. *Mad at School. Rhetorics of Mental Disability and Academic Life*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Shakespeare, T. 2006. *Disability Rights and Wrongs*. London: Routledge.

Shildrick, M. 2011. „Mimo řád: Genealogie zrůdnosti." *Dějiny-Teorie-Kritika* 2: 189–202.

Snyder S., D. Mitchell. 2001. *A World Without Bodies*. A film. Brace Yourself Production.

Svatková, P. 2010. *Genderové aspekty rehabilitační péče lidí s tělesným postižením v Rehabilitačním ústavu Kladruby*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FSH UK.

Stiker, H.-J. 1999. *A history of disability*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Šnokhous, P. 2012. *Re/konstrukce maskulinní identity u mužů s tělesným znevýhodněním v rámci českého auto/biografického narativu*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FHS UK.

Štrunc, V. 2011. *Kauza klecových lůžek: Rozbor internetové diskuze z roku 2006 z perspektivy disability studies*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FHS UK.

Wendell, S. 1989. „Toward a Feminist Theory of Disability." *Hypatia* 4 (2): 104–124.

Wendell, S. 1996. *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*. New York: Routledge.

TĚLESNÁ JINAKOST, NE/ZPŮSOBILOST, „POSTIŽENÍ", HENDIKEP... K POLITICE PŘEKLADU A TEORETICKÉMU VYMEZENÍ POJMŮ

Kateřina Kolářová

Představení nových paradigmat pro studium tělesné jinakosti znamenalo hledat terminologii, která by odpovídala kritickým a společensky angažovaným perspektivám disability studies. Poněvadž pojmy užívané v českém kontextu neodpovídají konceptuálním východiskům, která eseje představují, bylo jednak potřeba hledat pojmy nové a jednak pojmy stávající redefinovat tak, aby byly zbaveny zraňujících významů a odpovídaly kritické intenci jednotlivých autorů a autorek. Tato krátká kapitola shrnuje a vysvětluje logiku voleb, které jsme společně s překladatelkami činily.

Hendikep a postižení v českém obecném diskursu

K vysvětlení terminologických voleb, které v antologii činíme, je potřeba alespoň v krátkosti popsat významové a konotativní vazby, které se s pojmy odkazujícími na tělesnou/mentální jinakost pojí v českém kontextu. Jako pramen pro základní ilustraci pojmů přiřazovaných tělesné a mentální jinakosti a jejich normativních významů mi poslouží ukázky z obecných encyklopedií a slovníků.[17] V následné diskusi se

17 Vzhledem k charakteru tohoto textu, který nemá být zcela samostatnou vědeckou studií, se na tomto místě omezuji na základní analýzu nejužívanějších a nejfrekventovanějších pojmů. Z toho důvodu volím pouze obecně normativní prameny, a nikoliv odborné práce z oborů, které se věnují studiu a administraci „postižení" a jednotlivých hendikepů. Rozbor českého odborného diskursu si zaslouží samostatnou studii. Slovníky, které zde používám pro ilustraci, zahrnují obecné encyklopedie a slovníky odborně zaměřené na oblast sociologie, sociální

soustředím především na způsoby, jakými vybrané slovníky a encyklopedie vymezují pojmy *hendikep* a *postižení*, v současnosti nejpoužívanější obecné termíny[18]. Vymezení obou konceptů a jejich vzájemného vztahu navíc nabízí názorný vhled do společenských konstruktů tělesné/mentální jinakosti a jejich (skrytého) politického rozměru. Přičemž jak z této sondy do obecného diskursu vyplývá, pojem *hendikep* se prosazuje jako termín, který (s různou mírou kritické reflexe) odkazuje na sociální intepretaci tělesné a mentální jinakosti a sociální vztahy skrze ni vytvářené, zatímco pojem *postižení* odkazuje převážně na jinakost těla/mysli samotnou. Následující diskuse toto zažité, ale zjednodušující pojetí vztahu sociálního a předpokládaně „přirozeného" komplikuje poukazem na ideologické funkce této distinkce a nabízí rozdílné pojmosloví.

Všeobecná encyklopedie (1999) jako první z českých slovníků nabízí definici hendikepu vztaženou k tělesné/mentální jinakosti. Hendikepem v „lékařském" významu rozumí:

---

práce a psychologie, tedy obory, které „postižení" považují za část své odborné jurisdikce.

18 Obecným termínem, který v českých moderních dějinách převládal jako odkaz k tělesné jinakosti až do druhé poloviny 20. století, je pojem *invalidita*; výrazy jako *postižení* či *hendikep* se v dnešním slova smyslu v českých encyklopediích neobjevují až do 90. let 20. století. *Malá československá encyklopedie* z roku 1986 ještě pracuje s pojmem invalidita jako pojmem zastřešujícím. Tehdy použitá definice invalidity v zásadě vystihuje i současné významy pojmu: „Pokles nebo ztráta pracovní schopnosti pro nepříznivý zdravotní stav. Může být částečná nebo úplná. V ČSSR vzniká pro postiženého právní nárok na invalidní důchod." (Pro současné užití srov. např. Národní plán vytváření rovných příležitostí pro osoby se zdravotním postižením na období 2010–2014.) Dalším pojmem, který cirkuloval v jazyce státní administrativy ve druhé polovině 20. století, je výraz *tělesně vadný*. (Titzl 1998: 116–119) Od rozpadu socialistického státu se i v souvislosti s formováním aktivistického hnutí za práva a rovnost „postižených" proměňuje také oficiální terminologie, která ke vtělené jinakosti odkazuje. Jak ukazuje výzkum Lenky Krhutové (2007 cit. in Krhutová 2008) postavený na frekvenční analýze užívání jednotlivých pojmů, nejfrekventovanějším a nejoblíbenějším pojmem státní správy, odborné obce i médií je pojem *zdravotně postižený*. Organizace zastupující lidi se zdravotním postižením pak preferují výraz *člověk se (zdravotním) postižením* (Krhutová 2008: 46). Oba pojmy rozebírám dále v textu.

> *porušení funkce ve vztahu jedince a společnosti u osob se zdravotním postižením.* Jsou narušeny úlohy (role), které postižený ve společnosti zastává: soběstačnost, schopnost cestovat, partnerská a rodinná role, pracovní a zájmová činnost. Handicap může být odstraněn ucelenou (komprehensivní) rehabilitací. (Zvýraznění KK).

Jinak řečeno, určujícím hlediskem pro definici hendikepu se zde stává ne/fungování společenských mechanismů. Přičemž hendikep vyjadřuje míru závislosti celku na individuální ne/schopnosti naplnit společenské normativy. Definici hendikepu jako „porušení funkce mezi společností a jedincem" opouští *Slovník sociální práce* (Matoušek 2008):

> [Hendikep je] nepříznivá sociální situace člověka *vyplývající z poruchy nebo omezené schopnosti* (*disability*). Hendikepovaný člověk nemůže naplňovat očekávání, která jsou v dané době a kultuře spojována s „normalitou"…

Oslabení funkcionalistického pohledu se promítá i do relativizace společenských očekávání odkazem na sociální konstruovanost normality. Také v perspektivě, ze které se na hendikep nahlíží, dochází k důležitému posunu. Zatímco *Všeobecná encyklopedie* zaujímala pohled společenské struktury, kterou hendikep z definice narušuje, *Slovník sociální práce* se k hendikepu pokouší vztáhnout z pozice „hendikepovaného" jedince.

Zásadně odlišné pojetí představuje *Sociologický slovník* (Jandourek 2001).

> [Hendikep je] sociální znevýhodnění jedince *v důsledku* jeho postižení (tělesného, smyslového apod.) nebo příslušnosti k určité skupině. *Při stejné objektivní míře postižení* je velikost *h.* ovlivněna přístupem společnosti a *adaptačním potenciálem jedince* […] *h.* bude snížen a v mnoha situacích prakticky odstraněn, bude-li vytvořeno bezbariérové prostředí, chráněné pracoviště, zajištěna služba osobní asistence apod. (Zvýraznění KK).

Rozdíl od předcházejících definic spočívá především ve způsobu, jakým se zde tematizuje sociální rozměr *hendikepu*, který přestává být definován ne/schopností jedince dostát sociálním nárokům, a naopak je explicitně pojmenován jako „sociální znevýhodnění" a je vztažen ke schopnosti (respektive ochotě) společnosti toto znevýhodnění odstranit. Za povšimnutí stojí i skutečnost, že hendikep se zde objevuje nikoliv pouze ve vztahu k „postižení", ale naznačeno je i tady spojení s jinými sociálními distinkcemi, které se podílejí na reprodukci normativních obsahů „normality". To je posun, který by mohl hrát důležitou roli pro vytváření komplexnějších pohledů na scénáře sociálního znevýhodnění i pro vytváření kritických aliancí. Tento potenciál se ale, jak argumentuji dále v textu, ztrácí v důsledku neschopnosti prolomit uměle kauzální uvažování o znevýhodnění.

Tyto tři ukázky ilustrují rozrůzněnost normativního vymezení hendikepu i určitou (i když nelineární) dynamiku těchto proměn, ukazují ovšem také, jaké názory na charakter vztahu mezi hendikepem a tělesnou/mentální jinakostí přetrvávají beze změn. Na straně jedné definice ustupují od chápání hendikepu jakožto individuálního selhání jedince naplnit společenské nároky a dostát tzv. normalitě, přičemž sám pojem normalita je relativizován nebo zcela opuštěn. Podobně dynamicky se proměňuje pohled na hendikep jako sociální a společensky produkovaný vztah, u poslední definice se dokonce implicitně naznačuje mocenský rozměr tohoto vztahu. Nicméně nemění se představa o fakticitě „postižení". Zatímco hendikep je jakožto sociální vztah proměnlivý a relativní, postižení má údajně, slovy jedné z citovaných definic, „objektivní míru". Přes odlišnosti v jednotlivých formulacích vztahu mezi *postižením* a *hendikepem* (např. „[hendikep] *vyplývá]* z poruchy nebo omezené schopnosti (disability)", či „[h. se objevuje] *v důsledku* postižení (tělesného, smyslového apod.)" se ve všech definicích rozlišuje mezi výchozí tělesnou/mentální/senzorickou jinakostí (*postižením*) a *hendikepem*, který

je naopak pojat jako odraz konkrétní situovanosti „postižení" v sociálním kontextu. Jinými slovy, hendikep je pojednán jako kauzální důsledek biologického faktu. Tento předpoklad přetrvává i u poslední, sociálně nejkritičtější definice *Sociologického slovníku*. Je důležité připomenout, že argumentace, které tvrdí, že společenské znevýhodnění logicky, kauzálně a jaksi organicky vyplývají z (fyziologických) charakteristik jedince, jsou jedním z nejčastěji využívaných způsobů legitimizace hendikepujících sociálních struktur, a to jak těch, které se specifickým způsobem dotýkají života „postižených", tak i struktur, které produkují další hendikepy sociální, genderové, rasové apod.

Hendikep je pomocí této kauzality naturalizován jako pomyslně přirozený důsledek postižení; *hendikep* je již vždy *postižením*. To se projevuje i v tom, jak velký problém mají všechny definice při snaze dodržet konzistentní rozlišování obou pojmů. Nejzřetelněji se prolínání obou kategorií ukazuje ve *Všeobecné encyklopedii*, kde je *hendikep* definován zcela v intencích individuální neschopnosti dostát společenským „rolím, které postižený ve společnosti zastává".

Stálost předpokladu „objektivní míry postižení" a toho, že „postižení" je původem společenského znevýhodnění „hendikepovaných", se tedy projevuje jako „doxick[ý] konsenzus" (Bourdieu 2000: 33), jako to, co se jeví jako samozřejmé, co není nutné a ani možné podrobovat kritické úvaze. Přičemž jak Pierre Bourdieu přesvědčivě ukázal na analýze genderového řádu, zdání samozřejmosti a přirozenosti je způsobem legitimizace a udržování nadvlády. V předpokládané kauzalitě mezi „postižením" a „hendikepem" je potom možno vidět již explicitní vyjádření konkrétního symbolického uspořádání moci a nadvlády produkované skrze kategorii ne/způsobilosti.

Tomu, aby distinkce *hendikepu* a *postižení* nabyla povahy nezpochybnitelné doxy, pomáhá i to, že rozlišování hendikepu a postižení, tak jak je definují citované encyklopedie a slovníky, se opírá o jeden ze základních binárních protikladů, které stojí v základech západní civilizace, tj. o opozici „pří-

rodního" (zde ve smyslu výchozího biologického „postižení") a „kulturního/sociálního" (zde vyjadřovaného v konceptu „hendikepu"). Zcela zřetelně se tato dualita objevuje v definici, kterou uvádí *Psychologický slovník* (Hartl, Hartlová 2009): „jde o *sociokulturně ovlivnitelný* důsledek přímo *neovlivnitelného* poškození nebo postižení" (heslo hendikep; zvýraznění KK). Přičemž odkaz na „přírodní" a pomyslně „před-sociální" povahu „postižení" jej činí sociálně „neovlivnitelným", a tak v zásadě legitimizuje sociální nerovnosti, znevýhodnění a útlak, kterým jsou lidé s „postižením" podrobováni.

Jeden z konkrétních diskursivních dopadů pojímání „postižení" jakožto ne-sociálního fenoménu se projevuje v jeho převládající individualizaci a hledání čistě individualizujících řešení. Individuální řešení mohou mít podobu snahy „postiženého" uzdravit a uschopnit. „Handicap může být odstraněn ucelenou (komprehenzivní) rehabilitací"; „ucelenou rehabilitací [lze dosáhnout] zlepšení kvality života." (obě citace viz *Všeobecná encyklopedie*) Naplňování „speciálních potřeb" je dalším individualizovaným řešením: „Postižení se řeší uspokojováním specifických potřeb…" (*Malý slovník pomáhajících profesí*, Janiš, Jesenský 2004). Ovšem ani diskurs „speciálních potřeb" nutně nepřekračuje ideologická úskalí individuální perspektivy, neboť zaměření na jedince a jeho/její jedinečné potřeby odvádí pozornost od obecné bariérovosti sociálního prostředí, a tak v kruhovém mechanismu napomáhá naturalizovat postižení jakožto „biologický" původ znevýhodnění jedince. Individualizující paradigmata nazírání tělesné/mentální jinakosti jinak řečeno zásadním způsobem napomáhají zneviditelnění sociálního a společenského rozměru znevýhodňování a symbolického násilí.

Ještě lépe osvětlit to, jak se dualita hendikepu a „postižení" podílí na udržování symbolického řádu ne/způsobilosti, pomohou paralely k postojům a názorům, které legitimizovaly společenské znevýhodňování a institucionalizovanou podobu diskriminace lidí s jinou barvou pleti než bílou odkazem na biologické rozdíly a odlišné ne/schopnosti různých ras a/či

etnik. Tyto postoje již ve většině případů umíme rozpoznat jako rasistické. Tvrdit, že *hendikep* je logickým a nutným důsledkem (objektivního) *„postižení"*, je podobně diskriminační a ableistické.

Podobně problematické je i vymezení pojmu postižení. Zatímco v rámci kritického názvosloví disability studies se anglický pojem *impairment* oprostil od významů nezdraví a medicínsky definované vady, v českém ekvivalentním pojmu *postižení* tyto negativní konotace přetrvávají. To dokládá i malý exkurs po slovníkových heslech. *Všeobecná encyklopedie* k heslu *postižení (zdravotní)* říká: „dlouhodobá nebo trvalá změna zdravotního stavu, která *výrazně zhoršuje kvalitu života* postižené osoby." (Zvýraznění KK). *Psychologický slovník* (Hartl, Hartlová 2009) asociuje „postižení" s překážkami, které „jedinci brání účinně se přizpůsobit *běžným nárokům života*…" (Zvýraznění KK). A *Malý slovník pomáhajících profesí* (Janiš, Jesenský 2004), jako výmluvná ukázka výše analyzovaného kauzálního spojování „postižení" a „hendikepu", definuje „postižení" za prvé jako „souborné *označení stavu* způsobeného *odchylkami* různého druhu a původu *způsobujících újmu* postiženému". A ve druhém významu pak jako „újmy […, které] zpravidla vedou *ke snížení schopností* (disabilities) a ke znevýhodnění (handicap) jedince". (Zvýraznění KK).

Tyto ukázky ilustrují, jak v současném chápání termín *(zdravotní) postižení* (a v tomto smyslu se ani termín *člověk se zdravotním postižením*, který je prosazován jako korektnější alternativa, zásadně neodlišuje) upevňuje představy o tom, že jinakost tělesných a mentálních nadání a předpokladů je jinakost negativní a patologická aberace. Definice bez výjimky replikují předsudečné představy o tragičnosti osudu lidí „na vozíku", „trpícími depresemi", „nevidomých" a re/produkují tak symbolické zneuznání „postižených".

„Postižení" je nazýváno „odchylkou" a pojmenováno jako příčina „zhoršení kvality života" a tím, co člověka skutečně *postihuje*. *Psychologický slovník* dává ale také nahlédnout ambivalentní funkci rétoriky „postižení". Jestliže „postižení"

je údajně tou překážkou, která brání „jedinci […] účinně se přizpůsobit běžným nárokům života…", pak se ale také ukazuje, že „postižení" je zároveň součástí definice normality. Ve spojení „účinně se přizpůsobit" je také skryt odkaz na disciplinační nároky „normality" a „běžného života" moderní společnosti. „Postižení" je potom zapotřebí jako „odchylka", která pomáhá deklarovat a ospravedlňovat to, co se stává „běžnými nároky". V této krátké definici, která velmi věrně odráží obecný diskurs o „postižení", je tak v kostce vystižena pod-

stata ideologie způsobilosti: stigmatizovaná „aberace" a „odchylka" nezpůsobilosti ospravedlňuje „běžné nároky života" a legitimizuje jejich univerzální nezpochybnitelnost.

Návrh pojmosloví

Disability je klíčovým pojmem a kategorií oboru disability studies, nicméně, jak již bylo řečeno, jednotlivé intelektuální tradice a směry s ním zacházejí rozdílně a naplňují jej odlišnými významy a kritickými akcenty.[19] Pojem *disability* v některých kontextech pojmenovává sociální a kulturní mechanismy útlaku a znevýhodňování lidí s hendikepy, v jiných normativní systém postulující (tělesnou) zdatnost a zdraví jako univerzálně závazný prostředek biopolitické disciplinace. *Disability* se také stal termínem, který si lidé s hendikepy přivlastnili

19 Vždy ovšem byly původní negativní významové asociace kritickou praxí nahrazeny významy novými. *Oxford English Dictionary* uvádí tyto hlavní významy pojmu *disability*:
1. Lack of ability (to discharge any office or function); inability, incapacity; weakness. […]
2. A physical or mental condition that limits a person's movements, senses, or activities; (as a mass noun) the fact or state of having such a condition […].
Disability je tedy doslovně spojováno s neschopností, slabostí a „fyzickým či intelektuálním stavem, který omezuje schopnost pohybu, smyslového vnímání a aktivit". Právě tyto negativní signifikace se disability studies snaží narušit a poukázat na jejich kulturní konstruovanost a na to, že právě tyto negativní signifikace jsou klíčovým prostředkem k udržení hegemoniálního statu quo a struktur „postižení", které byly rozebírány v úvodním eseji.

jako kategorii identity a výraz hrdosti. V českém kontextu zatím neexistuje pojem (pojmy), který by nesl tento kritický potenciál, ani pojem, který by obsáhl tuto šíři významů.

Do češtiny se pojem disability převádí různě, nekonzistentně a hlavně bez ohledu na tyto zásadní významové a konotativní proměny, které přinesly disability studies a několik dekád emancipačního hnutí lidí s hendikepy. *Malý slovník pomáhajících profesí* (Janiš, Jesenský 2004) se v zásadě drží původních (patologizujících) signifikací anglického pojmu: „Dysabilita (lat. dys- *zeslabený, vadný, porušený*) představuje omezení či nedostatek schopností, dovedností a návyků způsobených zdravotním postižením." (Zvýraznění KK).[20] *Sociologický slovník* tuto „neschopnost" konkretizuje, přiřazuje ji k českému pojmu *invalidita* a interpretuje ji tak ve vztahu k jedné specifické oblasti sociální role či závazku: „Omezená způsobilost jedince *vykonávat práci*, *snížená možnost nebo i nemožnost pracovního uplatnění*. Též snížená *schopnost se o sebe postarat* (…)." (Zvýraznění KK).[21]

Slovník sociální práce (Matoušek 2008), zřejmě pod vlivem terminologie, kterou v roce 2001 přinesla redefinice *Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví* (*MKF*) zavedená Světovou zdravotnickou organizací (WHO),

---

20 *Psychologický slovník* negativní asociace pojmu činí ještě o poznání explicitnějšími, když jako synonymum k překládanému *disability* přiřazuje anglický výraz *affliction*, tedy mu, podle Hais-Hodkova *Velkého anglicko-českého slovníku* (1984), přikládá následující významy: „1. utrpení, soužení, trápení, bolest; pohroma, rána, neštěstí […]; 2. sklíčenost, deprese; 3. med. nemoc, choroba". A definice termínu *postižení*, kterou *Psychologický slovník* uvádí, s těmito významy harmonicky rezonuje: „[*postižení* je] jakákoliv porucha, duš. n. tělesná, dočasná, dlouhodobá n. trvalá, anebo *hendikep*, kt. jedinci brání se účinně přizpůsobit běžným nárokům života." Důležitým vodítkem při zakotvování těchto významů jsou i „příbuzné" pojmy, na které slovníky na konci hesel odkazují. V tomto případě jsou to: „míra invalidity", „model invalidity", „neschopnost", „poškození".

21 Propojení normativních definic *ne/způsobilosti*, *tělesné zdatnosti* (able-bodiedness) a požadavku na produktivní zapojení do směny práce, síly a pracovních schopností více a detailněji rozebírá esej Roberta McRuera „Povinná tělesná zdatnost a neheteronormativita/‚postižení'" v této antologii.

pracuje s neologismem *disabilita*, který dovysvětluje opisným termínem *omezená schopnost*[22]. Proklamovanou ambicí této *Klasifikace* je podle prohlášení WHO „nahlédnout pojmy *ne/způsobilosti* (disability) a *zdraví* (health) v novém světle".[23]

22 K pojmu *disabilita* uvádí *Slovník sociální práce* (Matoušek 2008):
V češtině zatím málo užívaný a v platné legislativě nezakotvený termín označující přechodné, dlouhodobé nebo trvalé omezení člověka bez ohledu na to, jestli stagnuje, nebo se vyvíjí. D. je v tomto smyslu opakem normy. Může se týkat pohybových schopností, jednotlivých smyslů, schopnosti učit se, mluvit a dorozumívat se, schopnosti navazovat vztahy, sebeobsluhy apod. Příčinou d. jsou zejména dědičnost, nemoci a úrazy.
Z tohoto popisu a vymezení pojmu je patrné, že obsah pojmu se přes nové pojmenování od staršího výrazu „postižení" neliší. I nadále *disabilita* znamená abnormalitu a neschopnost. Pojem „omezená schopnost", který *Slovník sociální práce* uvádí jako pojem zpřesňující, neplní původně zamýšlený a v anglickém originálu (*limited activities)* zamýšlený záměr. Anglický termín má obecnější povahu, a především na rozdíl od českého výrazu *omezené schopnosti* neumisťuje původ omezení činností, konání a jednání jednoznačně na stranu jedince, nýbrž jej nechává bez určení, a otevírá tak možnost upozornění na bariérovost a obecnou nepřístupnost sociálního prostoru. Snaha o nahlédnutí tělesné/mentální jinakosti v novém (rozuměj: nestigmatizujícím a neznevažujícím) světle, tak jak ji proklamuje WHO, se v této české definici, jak se zdá, míjí účinkem.

23 Viz webové stránky WHO; http://www.who.int/classifications/icf/en/. Cit. 20. 9. 2012.

Zdravotnická organizace v této nové klasifikaci ustupuje od starších definic, které byly často kritizovány pro své dělení podle schématu *impairment*, *disability* a *handicap*, který se do velké míry shoduje s již uváděným rozlišováním *hendikepu* a *postižení*. Kritika se zaměřovala hlavně na to, že tyto starší klasifikace hodnotily a posuzovaly míru společenského znevýhodnění nikoliv podle principu rovného a spravedlivého přístupu a práv, ale také míru tohoto znevýhodnění hodnotily v závislosti na dobově a kontextuálně daných definicích normality. Zároveň pojem *impairment* reifikuje tělesnou/mentální jinakost jako faktický základ znevýhodnění. (více viz např. Wendell 1989)

Předmluva k českému vydání klasifikace tento posun v definici pro české publikum zdůrazňuje: „Velký filosofický posun spočívá v tom, že […] **MKF neklasifikuje osoby, ale popisuje a klasifikuje situace každého člověka v řadě okolností, vztahujících se ke zdraví**." (Švestková in *Mezinárodní klasifikace funkčních schopností* 2009: 9; zvýraznění v originále). Nicméně otázkou pro další kritické studie zůstává nejenom to, jak se tento cíl daří v praxi naplňovat, ale i zhodnocení samotného diskursu klasifikace a jeho komplikovaného propojení s ideologií způsobilosti.

Rozbor klasifikace samotné i jejích dopadů není předmětem ani v možnostech tohoto eseje, je však zřejmé, že pojem *disabilita* je součástí diskursu správy a „posuzování", což jsou diskursivní formace, které mají nad jinakostí/„postižením" vykonávat pomyslný dohled a strategicky ji využívat pro zájem státu. (Stone 1984) D*isabilita* proto není pojmem, který lze použít pro širší kritickou debatu či ve společenskovědním výzkumu. Nelze opominout ani tu skutečnost, že pouhým převáděním anglických pojmů bez překladu a kontextualizace je možno se vyhnout nepříjemným, ale klíčovým a pro společenskou změnu nepostradatelným debatám o tom, co zneklidňující slova jako *postižení* znamenají, na koho ukazují, jaké vztahy a diskursivně-materiální efekty vytvářejí.

Tento úvodní přehled vymezování hendikepu a postižení nastiňuje, ve kterých základních momentech se pojímání tělesné/mentální jinakosti a její sociální dimenze rozchází s konceptualizacemi oboru disability studies, nastiňuje tedy i ty důvody, pro které v překladech volíme alternativní pojmosloví.

Disability, popř. *bodily difference*, se v kritickém pojmosloví disability studies používají jako analytické kategorie, tj. jako pojmy, které mají sloužit k teoretizaci a kritické dekonstrukci sociálních vztahů a mocenských asymetrií. Do češtiny tyto pojmy převádíme jako tělesná jinakost[24], nezpůsobilost. Přičemž s pojmem *tělesná jinakost*[25] pracujeme jako s konceptem širším, jehož užití se nevztahuje ke specifickému kulturnímu a historickému kontextu. Naopak pojem *ne/způsobilost* zavádíme tam, kde je vtělená jinakost zasazována do

---

24 S termínem *tělesná* či *vtělená jinakost* zde pracujeme ve smyslu anglického pojmu *embodiment*, který v návaznosti na feministické kritiky karteziánské binární duality tělo/mysl odkazuje na komplexní materiální (*vtělenou*) jednotu jedince, tedy jeho mysl v těle. Srov. také s analogickým pojmem *enmindment*, který zavádí Margaret Price. (Price 2011)

25 K užití pojmu *tělesné jinakosti*, resp. tělesné odlišnosti, v rámci historické analýzy viz studie Filipa Herzy, Margrit Shildrick, Lucie Storchové a mé vlastní, které vyšly v rámci tematického bloku v časopise *Dějiny-Teorie-Kritika* (Herza 2011; Kolářová 2011; Storchová 2011; Shildrick 2011).

kontextu biopolitické normalizace a disciplinace moderny, tj. do normativních struktur „postižení". *Ne/způsobilost* je jinými slovy diferenční kategorie, která popisuje specifické strukturální, významové a afektivní vazby, jež jinakost vepsanou do těl a myslí specifickým způsobem interpretují, „ošetřují", pokoušejí se léčit a normalizovat či alespoň rehabilitovat.

Rozlišování mezi jednotlivými pojmy vychází z potřeby respektovat jejich historicitu a vztah ke konkrétním dobovým kontextům. Skrze proměňující se kulturní imaginace tělesné jinakosti se proměňují i sociální vazby, které se skrze představy o jinakosti utvářejí. I sama materialita těl je historicky proměnlivá a kontextuálně podmíněná. Proto je nerozlišující užívání pojmů jako *hendikep* či *postižení* nejenom ahistorické, ale napomáhá také utvrzování a naturalizaci představ, že *postižení*[26] je „přirozeným", inherentním a na kontextu nezávislým rysem „postiženého" jedince (a jeho těla, smyslů či intelektu), a nikoliv do těl a myslí vpisovaným vztahem moci a sociální hierarchie.

V antologii jsou zastoupeny různé pohledy na to, jak se moderní společnost vztahuje k tělesné, mentální, smyslové i psychické jinakosti. Představované texty se odlišují především ve způsobu, kterým konceptualizují „postižení" jako zdroj společenské hierarchie, moci a útlaku. Dva hlavní způsoby analytického vymezení „postižení", jednak jako formu strukturního znevýhodnění a útlaku (disablement) a jednak jako symbolické a ideologické uspořádání společenského systému, ve stručnosti představuje následující text, jenž také vysvětluje pojmosloví, které v rámci konkrétní konceptualizace v českých překladech volíme.

---

26 Přičemž pojem „postižení" se objevuje, podobně jako výchozí anglický termín *disability*, v kontextu dvou různých paradigmatických modelů. Za prvé je to ve smyslu strukturálního znevýhodnění (*disablement*), se kterým se pracuje v rámci tzv. sociálního modelu, jenž vyrůstá jednak ze sociálního konstruktivismu a jednak z neomarxismu. Ve druhém smyslu se termín „postižení"objevuje ve spojení se systémem ne/způsobilosti a jako jeho výsledek.

Strukturní znevýhodnění (disablement)

Oddělení vtělené jinakosti od sociálních mechanismů znevýhodňování a ideologických normativů „zdraví" a výkonnosti a dekonstrukce jejich kauzálního propojení bylo zásadním krokem při formování společenského emancipačního hnutí „postižených" a formulování politické argumentace, o kterou se toto hnutí opíralo.

Například politická prohlášení *Unie tělesně hendikepovaných proti segregaci* (UPIAS 1976), která se prosadila mezi ranými emancipačními pohledy na „postižení" (Shakespeare 2006), rozlišují hendikep (*impairment*) ve smyslu tělesné jinakosti a/či potenciálních individuálních omezení spojených s fyzickými, mentálními, senzorickými hendikepy a zásadně jej odlišují od společensky vytvářených forem znevýhodnění. „Postižení" (*disability*) je definováno jako „dodatečné znevýhodnění, kterému je člověk vystaven nad rámec svého hendikepu, to jest znevýhodnění či omezení činnosti zapříčiněné soudobým uspořádáním společnosti, které téměř nebo vůbec nebere ohled na osoby s tělesnými hendikepy." (UPIAS 1976 cit. in Oliver 1996: 22; cit. také Tremain v této antologii, s. 106) Tato definice tedy přesouvá pozornost od individuální tělesné odlišnosti jednoznačně k „postižení", které je definováno jako materializované vyjádření znevýhodňující *společenské situace*, *a vztahu strukturálního útlaku*, kterému jsou vystaveni lidé s hendikepy.

Relativně striktní rozlišování mezi prvotním hendikepem a následným společenským znevýhodněním je tak spojeno s etablováním disability studies a dodnes z něj vychází ta větev, pro kterou se vžilo označení *sociální model.* Síla této kritické perspektivy spočívá právě v tom, že převrací zažité společenské předsudky o „postižení", a v tom, že představy o nedostačivosti jedince nahrazuje konceptem institucionalizovaného mocenského útlaku. Český obecný úzus v rozlišování mezi *hendikepem* a (*zdravotním*) *postižením*, jak je zřejmé z předchozích ukázek, tuto kritickou dimenzi zcela postrádá.

Ve snaze dostát konceptuální kritice, kterou texty vycházející z intelektuální tradice „sociálního modelu" formulují, a ve

snaze narušit naturalizované významy, které se doposud v češtině s oběma pojmy pojí, obracíme v češtině zažitý vztah mezi pojmy *hendikep* a *„postižení"*. U překladu anglického termínu *impairment* tedy volíme výraz *hendikep* (nikoliv *vada*, *poškození* či *porucha*) ve smyslu jinakosti, která v současném nastavení společnosti vede k výchozímu znevýhodnění, které se může, ale také nemusí vykompenzovat. Touto volbou přihlížíme k teoretickým pracím, které programově odmítaly jednak medikalizaci, jeho biologizaci, naturalizaci a vyčleňování ze sféry sociálního.[27]

V případě druhého pojmu – *disability* – se v textech reprezentujících „sociální model" a koncept strukturního útlaku v naprosté většině držíme českého termínu *„postižení"*[28], který ovšem chceme zbavit původních odkazů na individuální nadání (či jeho nedostatek). Takto resignifikován odkazuje pojem „postižení" na společenské mechanismy, jež *postihují* jedince, kteří nesplňují normativní předpoklady o zdraví a „přirozené normalitě".

---

27 Volbou pojmu *hendikep* zároveň reflektujeme konceptuální diskuse, které v disability studies probíhají již po desetiletí a které opakovaně kritizují binární dvojici *impairment* a *disability* a volají po lepší teoretizaci konceptu *impairment v rámci sociálních struktur* (viz např. Linton 1998 či eseje Shelley Tremain a Dana Goodleyho v této antologii). Carol Thomas jako jedna z prvních problematizovala předpoklad předsociální danosti hendikepu (impairment) a pro rozrušení předpokládaného kauzálního vztahu mezi tělesnou jinakostí a sociálním útlakem navrhuje koncept *impairment effects* (Thomas 1999). Dále viz také kritiku, která upozorňovala na to, že v rámci této dualizace dochází ke zpětnému zpředmětnění a odmítnutí tělesné jinakosti, chronických nemocí, bolesti a hendikepujících zdravotních komplikací jakožto *skutečného* hendikepu (např. Crow 1996; Wendell 1989 a 1996).

28 Jelikož ovšem tyto postihující a znevýhodňující mechanismy nemají svou příčinu v těle, duši, intelektu či zdravotním stavu, ale naopak v ideologických a normativních systémech moderní společnosti, přívlastek *zdravotní* by zde byl zcela zavádějící. Pojem *(zdravotní) postižení* obrací zpět pozornost k jedinci a jeho/jejímu zdraví jako výchozí a primární příčině společenských vztahů diskriminace a útlaku a zároveň upevňuje (neviditelný) normativ zdraví jako formu sociální bezpříznakovosti a normy. Ve snaze humanizovat diskriminující jazyk ovšem tento termín paradoxně zpětně posiluje patologizující pohled na tělesnou a/či mentální jinakost odkazy na ne/zdraví.

Řád ne/způsobilosti

Terminologické pojmosloví, které je základem teoretického vymezení „postižení" jako společenského útlaku (*disablement*), ovšem neodpovídá konceptualizacím, jež jsou založeny na kritických paradigmatech poststrukturalismu, vyrůstají z „obratu ke kultuře" a jsou silně inspirovány teoriemi signifikace, diskursu a (per)formativní moci jazyka. Tyto koncepty pracují s jiným normativním obsazením pojmu *disability*.

Model strukturního znevýhodnění se soustředí na analýzu a odkrytí struktury a mechanismů společenského znevýhodnění a útlaku, které se týkají převážně či pouze osob s hendikepem (jako specifické sociální skupiny, „menšiny"). Teoretické diskuse, které zde představuji pod zastřešujícím názvem „řád ne/způsobilosti", nicméně pojímají *disability* jako ústřední bod (celo)společenského systému. *Ne/způsobilost* pak jako analytický pojem odpovídá kontextuálně podmíněné politické intepretaci tělesné (a mentální) jinakosti, která vytváří hierarchizovaný řád, vše prolínající systém, který „zasahuje všechny aspekty kultury – instituce, které ji strukturují, společenské identity, kulturní zvyklosti, politická stanoviska, historická společenství a společnou lidskou zkušenost tělesnosti". (Garland-Thomson v této antologii, s. 361) Podobně jako řád genderový, i řád ne/způsobilosti ovšem vždy zůstává neviditelný, maskuje se jako „neidentita, jako přirozený řád věcí". (McRuer v této antologii, s. 462)

Disability v tomto smyslu zastupuje abstraktní analytickou kategorii *ne/způsobilost*. Výraz „postižení" se pro tento terminologický úzus nehodí. A to jednak pro své negativní konotace, výraznější obsahové zabarvení a hodnotové zatížení, ale především proto, že odkazuje již ke konkrétním vyjádřením vztahu, situace a pozicionality, které disability jako kategorie sociální diference vytváří. Naopak pojem ne/způsobilost konotativně odkazuje ke způsobům, jakými jsou jedinci buď uznáváni způsobilými, nebo jsou naopak této společenské legitimizace zbavováni a „postihováni", na základě toho, zda (ne)naplňují společenské normy a očekávání „normální"

sociální „funkčnosti". *Ne/způsobilost* také dobře zachycuje významovou hru s binárními protiklady obsaženou v anglickém pojmu *dis/ability* (ne/schopnost, ne/možnost, ne/způsobilost, ne/zdatnost apod.).

V překladech pracujeme ale i s pojmem „postižení", a to ne proto, že bychom si nebyly vědomy jeho problematických asociací, ale *přesto* či spíše *právě proto*, že si jich i jejich možných zraňujících dopadů vědomy jsme. Důvody, proč tento termín užíváme, jsou komplikované jako konotace pojmu samotného. Respektujeme tím jednak specifický český kontext, ve kterém je výraz „postižení" a z něj odvozená spojení („zdravotní postižení", „člověk s postižením" apod.) v současnosti nejužívanějším a významově nejobsazenějším termínem. Zásadní je i to, že „postižení" je termín, který používají lidé s postižením ve svých subjektivních pojmenováních. Zároveň ovšem tento termín užíváme právě s ohledem na to, jak složitou a důležitou roli hraje jazyk a jednotlivé pojmy v konstruování sociální reality, a tedy i v reprodukci společenského řádu, který „postihuje" vtělenou jinakost.

Sociální skutečnost není v jazyce pouze zrcadlena, nýbrž jazyk se zásadně podílí na jejím konstruování. Jakožto diferenční kategorie založená na silných afektivních vazbách a i z podstaty svého normativního vymezení je „postižení" zneklidňujícím a znepokojivým pojmem a jako takové je nelze bezpečně uzavřít do neproblematického a hladkého slova. „Postižení" tedy nyní vystihuje volbu v lingvistickém systému, který (jinou) volbu v zásadě neumožňuje. Rosemarie Garland-Thomson jako jedna z mnoha mluví o tom, že vtělenou jinakost „neumíme chápat jinak než jako „postižení", ani o ní hovořit nediskriminujícím způsobem. Lidé s hendikepy a ti, komu na nich záleží, nechtějí používat jazyk zmrzačení a znetvoření, ale přitom nemají žádné alternativy." (Garland-Thomson v této antologii, viz s. 391) Podobně aktuální jsou slova Susan Wendell, která říká, že *disability* je potřeba chápat jako pomocný termín, kterého bychom se měli chtít zbavit. Stejně aktuální je ovšem i její upozornění, že zbavit se problematic-

kého pojmu „postižení" bude možné pouze v návaznosti na proměnu diskursivního vymezení tělesné jinakosti. (Wendell 1989: 108)

Pojmy jako *společenské znevýhodnění*[29], které v překladech také zavádíme, sice dobře slouží k dekonstrukci představ o postižení jako biologickém faktu a/či fenoménu mimo dosah sociálna, nemohou ale postihnout afektivní investice a symbolické vazby, které v sobě nese pojem *postižení* a jejichž dekonstrukce je na cestě k uznání lidí s hendikepy klíčová.

Texty této antologie ovšem pojem *postižení* zasazují do jiných a nových diskursivních vztahů a kontextů. V překladech potom *postižení* aktivujeme jako pojem odkazující k mechanismům sociální regulace, disciplinace a hierarchizace. Zároveň tímto problematickým pojmem chceme zviditelnit stále přítomné znepokojení a symbolické odmítání, které vtělená jinakost vyvolává a nese i ve zdánlivě inkluzivní společnosti.

Ve snaze na tyto afektivní vazby abjekce poukázat a odhalit jejich sílu, aby je bylo možné posléze dekonstruovat a na-

29 Jelikož reflektovanost jazyka je jednou z klíčových strategií uznání lidí, jejichž těla/mysl se vymykají preskriptivní ideji „normality" a „přirozenosti", snažily jsme se o hledání nestigmatizujících alternativ či o narušení sémantické prevalence, a tedy neproblematičnosti a samozřejmosti pojmu *postižení*. Tohoto narušení dosahujeme zavedením konkurenčních analytických pojmů *ne/způsobilost* či *tělesná/mentální jinakost*. Termíny *postižení*, *postižený/á* tam, kde je to kontextuálně možné, obměňujeme spojeními *společenské znevýhodnění*, *společensky znevýhodněný/á*, aby i u prvně jmenovaných termínů jasněji vystoupil aspekt společenské diskriminace. Pojem *společenské znevýhodnění* je sám o sobě pochopitelně širší, nicméně zde se jím vždy jednoznačně rozumí společenské znevýhodnění konstruované kolem tělesné a/či mentální jinakosti.
V překladech naopak záměrně nepracujeme s výrazy, jako jsou *jinak schopný* či *lidé se speciálními potřebami* apod. Nikoliv snad proto, že bychom jednoduše odmítaly snahu o korektní jazyk, ale pro důvody, které trefně shrnuje Eli Clare ve své stati „Hledání jména" jako „toužebnou lež", která má zakrýt to, jak současný svět plný bariér neposkytuje rovné a spravedlivé podmínky všem. Pro kritiku těchto pojmů jako prohlubující konstruování „postižených" jako „jiných/těch druhých" viz také Wendell (1989), podobně kritický pohled na výrazy, které zdůrazňují „speciální" ať již potřeby či schopnosti „postižených", sdílí Simi Linton (Linton 1998: 14–15).

rušit, se uchylujeme ke strategiím polemického přivlastňování (apropriace) a přeznačování (resignifikace), které se prosadily a osvědčily nejenom v rámci zahraničních disability studies, ale i v dalších emancipačních sociálních hnutích. Jsou to strategie, které vedle (a někdy i namísto) hledání (méně problematických) alternativ naopak hledají způsoby, jak si hanlivá, stigmatizující označení přivlastnit, a symbolicky paradoxním ztotožněním se s tím, co mělo zraňovat, tuto zraňující schopnost jazyka „přemoci". Výrazy „crip", „spaz", „gimp", „perv", které čteme na plackách a nálepkách, kterými si „postižení" zdobí své vozíky, hole a klopy, jsou ukázkou rezistence vůči zdroji symbolického násilí a útlaku, schopnosti zlomit moc ideologie zdatnosti a zdroj (individualizovaného) studu přeměnit ve zdroj (kolektivní) hrdosti.

Eli Clare popisuje přivlastňování zraňujících slov v eseji „Hledání jména" ze své pozice transmuže s mozkovou obrnou, který se dříve identifikoval jako lesbická „butch":

> Slovo teplouš jasně vypovídá o tom, kdo jsem, o mém životě jako lesby, o mém vztahu k dominantní kultuře. […] Obdivuju jeho vzdorovitou vnější břitkost, jeho pohodlnou vnitřní pravdu. Slovo teplouš mi patří. Stejně jako z mnoha důvodů i slovo mrzák. Slova teplouš a mrzák jsou podobná: mají šokovat, naplňovat hrdostí a sebevědomím, vzdorovat internalizované nenávisti a pomáhat utvářet politiku.
>
> (Clare v této antologii, viz s. 69–70)

Rozhodnutím přidržet se pojmu *postižení* navazujeme na podobné strategie resignifikace a apropriace a chceme je dále podněcovat. Zároveň ovšem máme na paměti to, že akty polemické apropriace umožnily specifické podmínky. Eli Clare spojuje to, že si mohl/a oba pojmy přivlastnit velmi jasně s kontextem, ve kterém se pohyboval/a, a s komunitou, jejíž částí byl/a. „Používání tohoto slova [bylo pro mě] snadné, díky době, kdy jsem se vyskytoval – asi desetiletí po stonewallských

bouřích – a místu – v silně zpolitizované lesbické komunitě."[30] (Clare v této antologii, viz s. 70) Český kontext se v tomto ohledu stále odlišuje od kontextu urbánních vysoce politizovaných „postižených"/„kriploušských", „teplých" či etnicky definovaných komunit a z toho důvodu zde mají politiky přivlastňování a resignifikací jinou dynamiku.

Různé politiky a lingvistické strategie se odrážejí i ve způsobech sebe/pojmenování lidí s hendikepy/„postižených". Například strategie, která razí heslo „člověk především" (*people-first*), se vymezuje vůči tendencím redukovat jedince na jeho či její „hendikep". Diskriminační ableismus zastánci této strategie spatřují především v tom, že tělesná a/či mentální jinakost se ve výrazech jako „vozíčkářka", „postižený", „autistické dítě" apod. z jedné partikulární vlastnosti stává určující, vyčerpávající a absolutní charakteristikou. Proto jsou tato substantivní pojmenování nahrazována slovními spojeními, která reference ke konkrétní formě tělesnosti, senzorickým specifičnostem či hendikepům odsouvají až do pozice rozvíjejícího přívlastku („žena s postižením/hendikepem", „žena používající vozík" či „lidé s postižením"/„lidé s hendikepy").[31] V duchu tohoto přístupu překládáme termín *people with disabilities* podle kontextu buď jako *lidé s hendikepy*, nebo jako *lidé s „postižením"*.

Ovšem vedle přístupů, které prosazují jazykovou korektnost, jako právě již uvedená strategie „člověk především",

30 Texty Eli/ho Clare, Rosemarie Garland-Thomson, Ellen Samuels a dalších autorek a autorů se v této antologii ke strategiím apropriace vracejí a diskutují o okolnostech a kontextech, ve kterých je možné „postihující" označení přivlastnit, nebo naopak mluví o tom, v jakých kontextech zpřetrhání vazeb na symbolické násilí páchané prostřednictvím „zlých slov" možné (ještě) není. (viz také Linton 1998: 16–17)

31 Mezi ostatními lingvistickými kritikami ableismu si strategie „člověk především" v českém prostředí prozatím našla největší rezonanci. To ukázal i již citovaný výzkum Lenky Krhutové (2007 cit. in Krhutová 2008), podle nějž je termín *člověk se zdravotním postižením* upřednostňovaným způsobem sebepojmenovávání.

(znovu) prosadily i pojmy *disabled people*, či dokonce *the disabled*. Jsou výrazem jiné politiky odporu vůči ableistickým reprezentacím, která se opírá právě o výše uvedené polemické přivlastňování. Přestože původně nesly tyto výrazy stigmatizující významy a byly vyjádřením symbolického zneuznání plného lidství „postižených", v současnosti jsou preferovány velkou částí aktivistů a aktivistek a používány právě jako odkaz na mechanismy znevýhodňování a jako pojmy aktivizující k politické kritice. Původní významy byly „vyvlastněny"

hnutím „postižených" a nyní odkazují k subalterní identitě a hrdosti.

Výrazy *lidé s „postižením"* a *„postižení"* nicméně není nutné vnímat jako konkurenční pojmy. Spíše se jedná o vyjádření různých politických strategií, zaměřujících se na kritiku odlišných aspektů „postižení" a řádu ne/způsobilosti. Tam, kde „člověk především" odráží humanistické tendence a pléduje za zdůraznění společného lidství a „normality" lidí s postižením, odkazují strategie, které si polemicky přivlastňují „zlá slova", na hlubší ideologické struktury, které už samotnou kategorii lidství definují skrze vyčlenění „jinakosti" a „abnormality".

Jak už bylo řečeno, ne/způsobilost i „postižení" jsou relační koncepty založené na vymezování normálního a abnormálního, přirozeného a nepřirozeného, které ze své binární povahy vždy odkazují k oběma formám zkušenosti. Vedle pojmů odkazujících k alteritě – jako *„postižená"* či *nezpůsobilá* – je potřeba odkázat a pojmenovat normu: *tělesně zdatná* (able-bodied), resp. *nepostižená* (non-disabled). Přičemž, jak shrnuje Simi Linton, termín *non-disabled* je strategickou a politickou volbou, která místo individuálních schopností obrací pozornost na systematické zvýhodňování určitých těl a jedinců. Linton toto terminologické rozhodnutí přirovnává ke strategiím reprezentace, které se snaží do centra pozornosti postavit způsoby kulturního a strukturálního upřednostňování „bílé" jako zdánlivě neviditelné bezpříznakové a povinně předpokládané ne-rasy (viz Linton 1998: 13). Proto v několika případech termín *nepostižený/á* obměňujeme s pojmem *zvý-*

hodněný/á, tak abychom opět odkázaly na význam „postižení" jakožto systému, který jedny upřednostňuje, zatímco jiné diskriminuje, a ideologických struktur, které upřednostňují jisté formy tělesnosti.

Poslední krátká terminologická poznámka patří názvu oboru *disability studies*. Ten necháváme většinou bez překladu. Chceme tím odkázat na korpus textů a rozvinutý obor již ustavený v zahraničních kontextech. V jistém smyslu se zde podřizujeme strategii disability studies převládající v zahraničí a název nepřekládáme právě z důvodu tohoto transnacionálního dialogu. Název *disability studies* s sebou zároveň nese i historii konceptuálních a kritických debat i emancipačních a politických konfrontací, které by se překladem do češtiny ztratily.

Při ustanovování terminologie, se kterou pracujeme v této antologii, nebylo naším cílem najít ten jediný možný termín, který by „správně" pojmenoval sociální fenomény, o nichž mluví překládané texty. Přes veškeré úsilí věnované práci na vymezení pojmosloví nám v první řadě šlo o rozpohybování ustálených vazeb v jazyce a o dosažení momentu znejistění či zcizení, který povede k větší reflektovanosti vůči vztahu jazyka, tělesné/mentální jinakosti a diskursivní povahy řádu ne/způsobilosti. Podobně se ovšem snažíme o reflektovaný jazyk i ve vztahu k jiným sociálně konstruovaným kategoriím diference a alterity, jako jsou gender, sexualita a/či etnicita a rasa. Naší snahou je iniciovat další a hlubší diskusi o tom, jak se v jazyce a skrze jazyk uskutečňuje a vykonává moc a konstruují se mocenské asymetrie, které znevýhodňují „postižené", a zároveň o tom, jaké strategie rezistence a resignifikace je možné uplatňovat v konkrétním českém kontextu. A je nutné, aby v těchto debatách zaznívaly více a hlasitěji než dosud hlasy lidí, kteří jsou znevýhodňováni ideologií zdatnosti a čelí zneuznání založenému na konstruktech „postižení".

Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
Crow, L. 1996. „Including All of our Lives: Renewing Social Model of Disability." Pp. 206–226 in J. Morris (ed.). *Encounters with Strangers: Feminism and Disability*. London: Women's Press.
Hais, K., B. Hodek. 1984. *Velký anglicko-český slovník*. Praha: Academia.
Hartl, P., H. Hartlová. 2009. *Psychologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál.
Herza, F. 2011. „Singer's Midgets v karlínském divadle Theatre Varieté. Strategie reprezentace tělesné odlišnosti v Praze 20. let 20. století." *Dějiny-Teorie-Kritika* 2: 219–238.
Herza, F. 2012. *Liliputáni. Reprezentace tělesné „odlišnosti" v tradici pražských „přehlídek lidských kuriozit" 1820–1940*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: FSH UK.
Jandourek, J. 2001. *Sociologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál.
Janiš, K., J. Jesenský (eds.) 2004. *Malý slovník pomáhajících profesí*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus.
Kolářová, K. 2011. „Historie jednoho šťastného manželství." Rehabilitovaná jinakost, normativní identity Havelocka Ellise a jejich konstitutivní „druhé"." *Dějiny-Teorie-Kritika* 2: 261–288.
Kolářová, K., L. Storchová. 2011. „Tělesná jinakost" jako kategorie historické analýzy." Editorial k tematickému číslu *Dějiny-Teorie-Kritika* 2.
Krhutová, L. 2008. „Jazyk a sebeurčení lidí se zdravotním postižením." Pp. 41–48 in *Vzdělávání dospělých – prostor pro sociální inkluzi a multimediální porozumění*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
Linton, S. 1998. *Claiming Disability: Knowledge and Identity*. New York: New York University Press.
Malá československá encyklopedie. 1984–1987. 1. vyd. Praha: Academia.
Matoušek, O. 2008. *Slovník sociální práce*. 2., přeprac. vyd. Praha: Portál.
Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví: MKF. 2009. 1. čes. vyd. Praha: Grada.
Oliver, M. 1996. *Understanding Disability: From Theory to Practice*. Basingstoke: Macmillan.
Oxford English Dictionary. [online]
Price, M. 2011. *Mad at School. Rhetorics of Mental Disability and Academic Life*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
Shakespeare, T. 2006. *Disability Rights and Wrongs*. London: Routledge.
Shildrick, M. 2011. „Mimo řád: Genealogie zrůdnosti." *Dějiny-Teorie-Kritika* 2: 189–202.
Stone, D. A. 1984. *The Disabled State*. Philadelphia: Temple University Press.
Storchová, L. 2011. „Z našich neúplných těl vytryskovala chuť k práci." Gender, normalita a produktivita v autobiografickém psaní prvorepublikových ‚bezrukých zázraků'." *Dějiny-Teorie-Kritika* 2: 238–260.

Thomas, C. 1999. *Female Forms: Experiencing un Understanding Disability*. Buckingham: Open University Press.
Titzl, B. 1998. *Postižený člověk ve společnosti hledání počátků*. Praha: Pedagogická fakulta UK.
Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích. 1999. 1. vyd. Praha: Diderot.
Wendell, S. 1989. „Toward a Feminist Theory of Disability." *Hypatia* 4 (2): 104–124.
Wendell, S. 1996. *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*. New York: Routledge.